

OTDK-DOLGOZAT

Péter Zoltán

BA

2013

**A CISZTERCI REND ELŐSZÁLLÁSI URADALMÁNAK
GAZDASÁGTÖRTÉNETE A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT**

**THE ECONOMY AND MANAGEMENT OF THE ELŐSZÁLLÁS
DOMAIN OF THE ZIRC ABBACY IN HUNGARY DURING THE
INTERWAR PERIOD**

Péter Zoltán

Kézirat lezárva: 2012. március 26.

TARTALOMJEGYZÉK

1. BEVEZETÉS	1
2. A CISZTERCITA LATIFUNDIUM HELYE A MAGYAR NAGYBIRTOKRENDSZERBEN	3
3. A ZIRCI APÁTSÁG ELŐSZÁLLÁSI URADALMÁNAK IGAZGATÁSA A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT	11
3.1. GAZDASÁGI ÁGAZATOK BEMUTATÁSA: FÖLDMŰVELÉS, ÁLLATTENYÉSZTÉS	11
3.1.1. <i>Növénytermesztés</i>	11
3.1.2. <i>Állattenyésztés</i>	15
3.2. GÉPESÍTETTSÉG, INFRASTRUKTÚRA	19
3.3. GAZDASÁGI ÜZEMEK, IPARI- ÉS PÉNZINTÉZETI ÉRDEKELTSÉGEK: AZ APÁTSÁG GAZDASÁGI KAPCSOLATAI	21
3.4. A KÉT LEGNAGYOBB „VÁLLALKOZÁS”: A GAZDASÁGI VASÚT ÉS SIMONTORNYA INTEGRÁCIÓJA	23
3.4.1. <i>Gazdasági vasúti beruházás</i>	23
3.4.2. <i>Simontornya integrációja</i>	25
3.5. AZ URADALOM FÖLDRAJZI VISZONYAI ÉS ÉRTÉKESÍTÉSI LEHETŐSÉGEI, PIACAI	27
3.6. AZ URADALOM JÖVEDELMEZŐSÉGÉNEK VIZSGÁLATA A PÉNZFORGALMI ADATOK TÜKRÉBEN	30
3.7. AZ URADALOM FELBOMLÁSA ÉS UTÓÉLETE	35
4. ÖSSZEGZÉS	36
FORRÁSOK	38
IRODALOMJEGYZÉK	40

ÁBRÁK JEGYZÉKE

1. ábra. A gazdasági vasútépítés kiadásainak alakulása 1927 után	25
2. ábra. A bevételi, kiadási adatok és a tiszta jövedelem alakulása 1928 és 1944 között	34

TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE

1. táblázat. A földbirtokmegoszlás 1935-ben	3
2. táblázat. A legnagyobb egyházi birtokok Magyarországon 1925-ben	4
3. táblázat. Az uradalom 1881. évi bevételeinek és kiadásainak alakulása az 1864. évi %-ában	6
4. táblázat. Néhány magyar uradalom gépellátottsága a XIX. század végén	8
5. táblázat. Az uradalmak területének megoszlása művelési ágak szerint	8
6. táblázat. Vetésszerkezet arányai a magyarországi nagybirtokokon a századfordulón	9
7. táblázat. Az előszállási uradalom területének művelési ágak szerinti megoszlása	12
8. táblázat. A megművelt földek területének megoszlása	12
9. táblázat. Az előszállási uradalom állatállományának összegzése az 1924-es és 1939-es években	16
10. táblázat. A simontornyai gazdaság integrációjának megtérülése	27
11. táblázat. Az uradalom 1944. évi bevételeinek és kiadásainak alakulása az 1928. évi %-ában	31

1. BEVEZETÉS

TDK-dolgozatom témája a cisztercita zirci apátság kezelésében álló előszállási uradalom két világháború közötti virágzásának bemutatása, jövedelmezőségének vizsgálata és egyben annak igazolása, hogy az Előszállás központtal működő gazdasági vertikum a XX. század húszas-harmincas éveiben az ország egyik legjobban vezetett és legeredményesebben gazdálkodó mezőgazdasági üzeme volt.

Elemző munkám során az uradalom gazdaságtörténetének záró, a II. világháborúig tartó időszakára helyeztem a hangsúlyt, és kifejezetten Hagyó-Kovács Gyula jószágkormányzói tevékenységének eredményeire koncentráltam. A jól képzett mezőgazdasági szakember kitartása és céltudatossága az uradalom gazdálkodására lendítőleg hatott, eredményes munkáját kiválóan alátámasztja az a tény, hogy 28 évnyi jószágkormányzói tevékenysége alatt az előszállási latifundium bevételei egyetlen évben sem estek kiadásai alá. Szakmai elismertségét is jól mutatja, hogy 1940-ben Teleki Pál miniszterelnök meghívta kormányába, ahol a kiváló mezőgazdász számára a földművelésügyi tárca vezetését ajánlotta. A rend érdekeit szolgáló munkájára hivatkozva ezt a tisztséget Hagyó-Kovács Gyula nem vállalta.

Témaválasztásomat részben meghatározta személyes kötődésem is. Székesfehérváron, ahol élek, a ciszterci rend aktív szerepet tölt be ma is az élet több területén, mint például a hitélet, a művelődés vagy az oktatás. A Fő utca 6. szám alatt álló rendházuk, mely ma a Szent István Király Múzeumnak ad helyet. Dr. Demeter Zsófiával, a múzeum igazgatónőjével való beszélgetésem alkalmával többek között azt is megtudtam, hogy az irodájában található kandalló az előszállási uradalom téglájából épült, míg a gerendázat az előszállási erdészet faiból készült. A Jókai utca 20. szám alatt pedig a Ciszterci Szent István Gimnázium található. A gimnázium felépítését szintén az előszállási uradalom bevételeiből fedezték, 1941-re készült el, és mindmáig a város egyik magas színvonalú oktatást nyújtó intézménye. A fenti példák is jól mutatják, hogy a ciszterci rend és így közvetve az előszállási uradalom milyen jelentős szerepet játszott a két világháború között és játszik ma is Székesfehérvár életében.

A TDK-dolgozatom megtervezésekor fontosnak tartottam olyan gazdaságtörténeti téma választását, mely helytörténeti szempontból kapcsolódhat Székesfehérvárhoz. Így felkerestem a Fejér Megyei Levéltárat, ahol a fondjegyzékek áttanulmányozása után esett a választás az előszállási uradalomra. Természetesen igaz Für Lajos megállapítása, miszerint „a kutató választását inkább a pusztán véletlen szabja meg: csak azt az uradalmat

kutathatja, amelynek írásos anyaga valamelyik levéltárunkba kerülve ránk maradt (Für, 1969: 9.).” Esetemben is ez a helyzet állt elő, hiszen a Zirci Apátság előszállási uradalmának iratanyaga, a maga 14 iratfolyóméter terjedelmével a levéltár egyik legkomplexebb irategyüttese.

Kutatómunkám során a következő kérdésekre kerestem a választ: hogyan ment végbe az előszállási nagybirtokban az intenzív mezőgazdasági termelés kibontakoztatása, hogyan valósulhatott meg a hatékonyabb gazdálkodás egy vesztes háború után, mely általános gazdasági visszaesést hozott az egész országban? Hogyan sikerült Előszállás gazdasági szervezetét úgy alakítani, hogy az állandóan emelkedő költségek ellenére is pozitív mérlegekkel tudták a gazdasági éveket zárni, így pedig kellő biztosítékul szolgáltak a ciszteri rend fennmaradásához és tanítói tevékenységének folytatásához?

A 2. fejezetben bemutatom az előszállási nagybirtoknak a magyar nagybirtokrendszerben elfoglalt státuszát és kitérek az uradalom előtörténetére, dualizmus kori eredményeire. A 3. fejezetet szántam a két világháború közötti üzemszervezet részletes leírására, ahol a fő gazdasági ágak bemutatása mellett nagy figyelmet szentelek az uradalmi gépesítettség fejlődésének, az infrastrukturális modernizációnak és a nagybirtok egyre szélesedő termelő profiljának. Kitérek a jószágkormányzó két legnagyobb beruházási projektjére, és az uradalom kereskedelmi kapcsolatait is elemzem. A 6. alfejezetben a pénzforgalmi adatok oldaláról vizsgálom meg az uradalom 1928 és 1944 közötti gazdasági teljesítményét. Végül a fejezet zárásaként a nagybirtok felbomlásának körülményeit is ismertetem. A dolgozat lezárásaként a 4. fejezetben összefoglalom a legfontosabb megállapításaimat és következtetéseimet.

A rendelkezésemre álló irodalom tanulmányozása mellett nagy hangsúlyt fektettem az elsődleges források (levéltári iratok, memoárok, kéziratok) feldolgozására is azért, hogy állításaimat hiteles adatokkal támaszthassam alá.

2. A CISZTERCITA LATIFUNDIUM HELYE A MAGYAR NAGYBIRTOKRENDSZERBEN

A magyar mezőgazdaság egyik meghatározó jelensége volt a sok évszázados fejlődés eredményeképpen kialakuló sajátos birtokszerveződési rendszer. Egy olyan egyoldalú tulajdonrendszer jött létre, ahol a megművelhető földek 45%-a nagybirtok volt, azaz olyan birtok, amelynek területe meghaladta az 1000 katasztrális holdat.

Az egységes irányítású nagybirtokok, uradalmak klasszikus formájukban a 14. században jelentek meg Magyarországon. Makkai László úgy definiálta őket, mint egyes földesúri magángazdaságok és paraszt kisbirtokok együttes egységeit, közös mezőgazdasági vállalkozásokat (Kaposi, 2002: 84.). Magyarországon a 18. századra az újraformálódott birtokviszonyok között a kialakuló latifundiumok gazdasági-társadalmi szervezetekké fejlődtek ki, és megszüntetésükig a magyar mezőgazdasági termelés meghatározó elemei voltak.

A trianoni békediktátum (bár az ország területében igen), de a birtokszerkezeti arányokban nem hozott jelentős módosulást, s a növekvő paraszti földéhség ellenére a rendszer az 1945-ös földreformig csaknem állandó maradt. Ha az 1935-ös állapotokat vesszük alapul – mely jól tükrözi a két világháború közötti időszakot jellemző viszonyokat – akkor a földbirtokmegoszlás alábbi szerkezetét láthatjuk:

1. táblázat. A földbirtokmegoszlás 1935-ben

A földbirtokok					
nagyság- csoportja	száma	%	területe (kat. hold)	%	átlagterülete (kat. hold)
0- 5	1 184 783,00	72,5%	1 631 246,00	10,1%	1,38
5- 10	204 471,00	12,5%	1 477 376,00	9,2%	7,23
10- 20	144 186,00	8,8%	2 025 946,00	12,6%	14,05
20- 50	73 663,00	4,5%	2 172 300,00	13,5%	29,49
50- 100	15 240,00	0,9%	1 036 162,00	6,4%	67,99
100- 200	5 792,00	0,4%	805 164,00	5,0%	139,01
200- 1000	5 202,00	0,3%	2 124 801,00	13,2%	408,46
1000 fölött	1 070,00	0,1%	4 808 849,00	29,9%	4494,25
Összesen	1 634 407,00	100,0%	16 081 844,00	100,0%	9,84

Forrás: Szuhay, 1998: 213.

Az itt kiolvasható 29,9%-os területarány, már mérsékeltebb részesedést mutat az uradalmak területéről, de még mindig felhívja a figyelmet a kirívó aránytalanságokra. Ráadásul a világi uradalmak mellett óriási kiterjedésű földekkel rendelkeztek a magyarországi egyházak – természetesen elsődlegesen a magyar katolikus egyház (Kaposi, 2002: 284.) Az alábbi táblázat a legjelentősebb egyházi birtokokat veszi sorra az 1925-ös viszonyok alapján:

2. táblázat. A legnagyobb egyházi birtokok Magyarországon 1925-ben

<i>tulajdonos neve</i>	<i>a birtok mérete kataszteri holdban</i>	<i>a birtok központja</i>
Egri Főkáptalan	89 953	Eger
Magyar Katolikus Vallásalap	88 704	Budapest
Kalocsai Érsekség	65 509	Kalocsa
Veszprémi Püspökség	52 137	Veszprém
<i>Zirci Apátság</i>	<i>46 416</i>	<i>Zirc</i>
Egri Érsekség	40 269	Eger
Pannonhalmi Főapátság	36 376	Pannonhalma
Esztergomi Érsekség	36 209	Esztergom
Magyar Katolikus Tanulmányi Alap	32 833	Budapest
Nagyváradai Káptalan	26 925	Nagyvárad

Forrás: Kaposi, 2002: 284.

A táblázatban szerepel a Zirci Ciszterci Apátság, melynek 46416 kataszteri holdjából a dolgozatom vizsgálati tárgyát képező *előszállási birtok*test a maga 29052 holdjával (62,6%) a legjelentősebb részarányt teszi ki. A pilisi, pásztói és zirci uradalommal kiegészülő birtokkomplexum legjövödelmezőbb tagja a ciszterci rend anyagi bázisát képező *mezőföldi előszállási nagybirtok* volt.

A „szürke barátok” bár már III. Béla király uralkodása idején megjelentek hazánkban, de a törökök magyarországi terjeszkedése okán elhagyták kolostoraikat. Visszatelepülésükre egészen 1726-ig kellett várni, ekkor alapították újra a külföldi apátságokba olvadt kolostoraikat (Süveges, 2006: 68.). Zirc az ausztriai lilienfeldi, majd az 1810-től a sziléziai heinrichai apátság fennhatósága alatt állt. Az utolsó heinrichai-zirci apát halála után az I. Ferenc által kinevezett Dréta Antal zirci apát egyesítette a pilisi és pásztói apátságot is.¹

A XIX. századtól kezdve a magyarországi ciszterciek fő tevékenysége is a tanításra helyeződött, melynek alapját a – többek között – Székesfehérváron, Pécsen és Budapesten létesített iskoláik adták. A török kiűzése után Előszállás és környéke 1657-ben (vásárlás révén) került vissza a ciszterciek kezébe, és a tulajdonos heinrichai apátság leginkább bérbeadás révén próbált a területből jövedelemre szert tenni. A gazdasági épületek folyamatosan épültek ki, lassan a szántóföldi művelés is megindult, de érdemi eredményeket csupán a ridegmarhatartás hozott. Emellett az előszállási szőlőművelés mutatkozott gazdaságosnak, 1749-ben például 1000 akó volt itt a bortermelés (Reichardtne Kovács 1999.). A majorsági gazdálkodás csaknem fél évszázad alatt épült ki, s bár a természeti adottságok kedvezőek voltak (dús fűvű legelők), állandó szerzetesek is

¹ <http://users.atw.hu/eloszallas/zirc.html> (Utolsó letöltés: 2012. január 26.)

csak viszonylag későn, a század közepén telepedtek meg. Poroszország 1806-os összeomlása után a magyar királyi helytartótanács elválasztotta a zirci apátságot a sziléziai apátságtól, amely így függetlenedett (Bodrog, 1966: 503.).

A zirci ciszterciták ezután felszámolták a bérleti rendszert és szerzetes-jószágkormányzók irányításával modern uradalmi üzemszervezet kialakításba fogtak. Az uradalom élén már ekkor is a jószágkormányzó állt (1823-ig létezett a világi direktori funkció), aki a nagybirtok vezetője és egyben képviselője is volt a jobbágysággal kötött szerződések, valamint a külső felekkel, például kereskedőkkel való tárgyalások, megállapodások során. A számtartó volt a jószágigazgató után a legfontosabb személy, feladata a számadások ellenőrzése és a napi bevételek és kiadások kezelése volt. A ranglétra következő fokán álltak a kasznárok, akik már közvetlenül a gazdálkodással összefüggő feladatokat látták el abban a gazdasági kerületben, amelyben laktak (Bodrog, 1966: 506.). 1844-re az uradalom már 14 gazdasági kerületre oszlott, a központi kerület az előszállási volt, amely Előszálláspusztát, Gulyamajort és Kelemenhalompusztát foglalta magába.

A tőkés nagyüzemmé való átalakulást nem törte meg az 1848. évi jobbágyszabadítás sem, mert a jelentéktelen mennyiségű jobbágy munkaerő elvesztését az uradalom könnyen kiheverte (Farkas, 1984: 102.). Nagyobb problémát jelentett az 1849 utáni években az állami adózás, hiszen az abszolutizmus idején minden földet adóval terheltek, amely igen hátrányos változás volt a nemesi földek korábbi adómentességéhez képest. A deficit termelést ekkor még a földbérletek emelésével kívánták orvosolni, ám ez az intézkedés csak időleges volt, mivel az 1860-as évektől emelkedő gabonaárak révén ismét bővíthették az uradalmi cselédség számát és további beruházásokba foghattak.

Az uradalom életében az 1860-as években változás állott be. A nagybérleteket az apátság megszüntette, a felgyülemlett jövedelem nagy részét a nagybirtok fejlesztésébe investálta (Reichardt né Kovács 1999.). Ez a konjunktúra a 70-es és 80-as években is tartott. Az időszak részletes, elemző vizsgálatát Bodrog György készítette el, táblázatai alapján az alábbi következtetéseket vontatóak le:

3. táblázat. Az uradalom 1881. évi bevételeinek és kiadásainak alakulása az 1864. évi %-ában

	Bevétel		Az 1881. évi bevétel az 1864. évi %-ában		Kiadás		Az 1881. évi kiadás az 1864. évi %-ában
	1864	1881			1864	1881	
	forintban				forintban		
Gabona	82 965	213 186	257%	Adó és közmunka	44 050	49 124	112%
	48%	52%			47%	23%	
Juhtenyésztés	66 272	71 040	107%	Cseléd-, tisztfizetés	15 187	37 189	245%
	38%	17%			16%	18%	
Szarvasmarha-, lótenyésztés	10 487	35 076	334%	Napszámok	6 322	15 634	247%
	6%	8%			7%	7%	
Állattenyésztés összesen	76 759	106 116	138%	Összes munkaerő	21 509	52 823	246%
	45%	26%			23%	25%	
Bérlet	7 802	6 791	87%	Ács, kőműves, bognár, lakatos	8 728	44 881	514%
	5%	2%			9%	21%	
Bor és egyéb	4 656	87 508	1879%	Ló és marha	3 449	22 945	665%
	3%	21%			4%	11%	
				Egyéb	15 515	40 311	260%
					17%	19%	
Összesen	172 182	413 601	240%	Összesen	93 251	210 084	225%
%	100%	100%		%	100%	100%	

Forrás: Bodrog, 1966: 542. táblázatai alapján, saját készítés

1. A XIX. század második felében gazdálkodás szerkezetében változás állt be. Az uradalomban a földművelés lett a legfontosabb gazdasági ág, a gabonatermesztés került előtérbe, az állattenyésztés egyre inkább a második helyre szorult. (A mennyiségi fejlődést mutatja, hogy a gabonából nyert bevétel 1881-ben az 1864. évinek 257%-a, míg az állattenyésztésből nyert bevétel viszont csak 137%-a volt. A gabonatermesztés jövedelmezőségének ilyen nagy növekedése részben a termésátlagok, részben a búzaárak növekedésének következménye volt). Az állattenyésztés szerény növekedése ellenére a szarvasmarhatartás legnagyobb mértékű hústermelés céljára történő fejlesztése viszont jelentős mértékű volt. A szántóföldi munkát leginkább hagyományos eszközökkel végeztek, de már a modernizáció jelei is mutatkoztak, például 1870 után gőzcseplést is folytattak (Farkas, 1984: 104.).
2. Szembetűnik a százalékos változások vizsgálata során, hogy a bérletekből származó bevételek teljes mértékben háttérbe szorultak (5%-ról 2%-ra). Visszaesésük oka, hogy az emelkedő gabonaárak miatt az uradalom saját kezelésében tartotta a földjeit, így a gyors áremelkedés haszna is az övé lett, nem a bérlőé (Bodrog, 1966: 543.).

3. Ipari tevékenységből ekkor még Előszállás nem szerzett jövedelmet (szemben más, a modernizáció előrehaladottabb állapotában lévő tőkés uradalmakkal, mint például a tata-gesztesi (Szabad, 1957.) vagy a csákvári (Für, 1969.) Eszterházy-uradalmak). Cukorrépát, dohányt az uradalom nem termelt, burgonyát is nagyon keveset. Működik viszont már egy gépjavító üzeme, amely az uradalom részére szükséges gépeket és eszközöket készített (pl. vetőgépeket, ekéket). Ekkor még szeszgyártás sem volt.
4. 1864-ben az összes kiadások csaknem fele improduktív volt (adó), így a termelés fejlesztésére fordított összeg nem érhetett el a felét sem az összkiadásoknak. A gabonakonjunktúra hatására sikerült az improduktív kiadások részarányát 23%-ra lecsökkenteni. Az improduktív kiadások azért is tetemesek, mert a tanítórendi feladatokat is ellátó ciszterciák rendházaik, iskoláik fenntartását is Előszállás bevételeiből tudták csak biztosítani, hiszen az apátsági birtokok legnyereségesebb és legtöbb bevételt biztosító egysége az előszállási uradalom volt.
5. A gazdálkodás fejlesztésére beruházott összegek részaránya a kiadások szerkezetében jelentősen növekedett. Az ácsok, kőművesek, lakatosok azaz az iparosok munkájára fordított kiadások 9%-ról 21%-ra nőttek. A produktívabb kiadások erőteljes növelése a földművelés fejlesztésén keresztül (pl. korszerűbb munkaeszközök) a bevételek növekedését vonta maga után. A felgyülemlett tőkéből az uradalom juttathatott a cselédség és a földmunkások részére is. A cselédhelyzet jelentősen javult: cselédlakásokat építettek, így már ritkábban fordulhatott elő, hogy egy szobában két család lakott (Farkas, 1984: 106.).
6. Az 1848 és 1880 közé eső időszak az uradalom kapitalizálódásának második szakasza, amikor a tőkés agrotechnika meghatározó lett. A többi nagybirtok konkurenciájával szemben csak így állhatta meg a cisztercita nagybirtok helyét a piacokon. A robot kiesését a tőkés jellegű munkaerő fokozásával kívánták megoldani. A kapitalista gazdálkodás viszont még hordozta öröklött sajátosságait: a ledolgozási rendszer még nem tűnt el, s bár bevezetésre került a vetésforgó rendszere, az állattenyésztés extenzív jellegű maradt.
7. Az adatokból kitűnik, hogy az összbevételek (240%) nagyobb arányban nőttek, mint az összkiadások (225%), ennek következtében a tiszta jövedelem még nagyobb arányban gyarapodott (1881. évi az 1864. évi százalékában 266% volt) (Bodrog, 1966: 542.).

Wéber Márton jószágkormányzói kinevezése után (1901) az uradalom életében újabb gyökeres változás állt be: új gazdálkodási forma lépett életbe, melyben az állattenyésztés fejlesztése került előtérbe. Felismerték, hogy a jövedelmek fokozása az állattenyésztés területén gyorsabb, mint a gabonatermesztésben. Ekkor a tehenészet, különösen a tejelő állatok tartása lett különösen eredményes. Az ésszerűbb tervezés, a gépesítés meggyorsítása észrevehető jövedelememelkedést eredményezett. Ennek a gazdasági prosperitásnak vetett véget ideiglenesen az első világháború (Farkas, 1981: 363.).

4. táblázat. Néhány magyar uradalom gépellátottsága a XIX. század végén

	Hány kh-ra jut egy gőzcséplőgép	Járgány	Vetőgép
Csákvári uradalom (1869)	9371	3124	1874
Békés megye (1900)	2224	3079	1990
Szolnok megye (1900)	2068	2337	1438
<i>Előszállási uradalom (1885)</i>	<i>3473</i>	<i>1953</i>	<i>625</i>

Forrás: Bodrog, 1966: 531.

Az előszállási uradalom a tőkés gazdaságok közé emelkedett, melyet igazol az aránylag fejlett gépesítés, és a vetésszerkezet megoszlása is. Az 1880-as években már számottevő gépparkja volt az uradalomnak. Ha más nagybirtokokkal vetjük össze az előszállási uradalom gépellátottságát, szintén azt tapasztaljuk, hogy a XIX. század végére felzárkózott az átlagos gépesítettség szintjéhez.

A vetésforgó rendszerre való áttérés, a gépesítettség és az emelkedő gabonaárak jelentős lökést adtak az uradalomnak. A művelési ágak szerinti megoszlás viszonylatában természetesen a földrajzi adottságok fontos szerepet játszottak, ezzel is magyarázható, hogy a nagyban piacorientált csákvári uradalomtól jelentősen eltérő adatokat látunk.

5. táblázat. Az uradalmak területének megoszlása művelési ágak szerint

	Szántó (%)	Rét (%)	Legelő (%)	Erdő (%)
Magyarország (1895)	45,0	10,7	13,7	27,9
Somogy vármegye (1895)	54,9	9,1	7,2	18,6
Mernyei uradalom (1895)	36,9	5,0	13,8	20,1
Csákvári uradalom (1895)	37,4	4,7	12,3	43,1
Bellyei uradalom (1882)	21,4	8,8	13,2	33,2
Magyaróvári uradalom (1905)	45,1	19,5	5,0	12,0
<i>Előszállási uradalom (1893)</i>	<i>68,7</i>	<i>6,7</i>	<i>17,0</i>	<i>4,0</i>

Forrás: Tóth, 1977: 55. és Bodrog, 1966: 534. alapján, saját szerkesztés

Az előszállási uradalomban az országos viszonyokat meghaladta a szántók aránya, de a Mezőföld adottságaiból következően az erdők részaránya jóval kisebb volt. Talán valamivel beszédesebb, ha a vetésszerkezetet vizsgáljuk:

6. táblázat. Vetésszerkezet arányai a magyarországi nagybirtokokon a századfordulón

Gazdaságok	Év	A szántó százalékában			
		Gabonák	Kapások	Takarmányok	Ugar
Csákvári gazdaság	1870	49,70	13,90	16,40	20,00
Bellyei uradalom	1882	53,00	47,00	0,00	0,00
<i>Előszállási uradalom</i>	<i>1882</i>	<i>52,00</i>	<i>14,00</i>	<i>24,50</i>	<i>9,50</i>
Magyaróvári uradalom	1905	46,50	23,50	24,20	5,80
Mernyei uradalom	1893	61,20	13,10	16,20	9,50
Dunántúli átlag	1906	57,60	20,70	11,70	10,00
Országos átlag	1902	55,00	36,30		8,70

Forrás: Tóth, 1977: 114.

Kiemelendő, hogy az előszállási uradalom összes szántóterületének csupán 9,5%-a volt ugar 1885-ben, mely csaknem megfelelt az országos átlagnak. Mindez arra mutat, hogy a lehetőségekhez képest jól kihasználták a földterületeket. A korszerű agrotechnika kialakítása azonban szükségszerű is volt, mert a többi nagybirtok konkurenciájával szemben az uradalom csak így állhatta meg a piacokon.

A XIX. század utolsó évei makrogazdasági szinten is a magyar mezőgazdaság látványos tévesztését hozta. Az amerikai és orosz gabonadömping üzemgazdasági szintű alkalmazkodásra kényszerítették a magyarországi uradalmi rendszert. A termelékenység fokozását irányozták elő, s mivel a gabona ára stagnált, az egyéb növényfajták (a nagyobb élömunkát feltételező kapások, például cukorrépa) termelése jelentette a kiutat. Egyértelműen látszott, hogy az uradalmak lettek az átalakulás motorjai, a tőkeigényes gazdálkodás csupán ehhez az üzemfajtához kapcsolódott. A latifundiumok ekkorra váltak valódi nagyüzemekké, ugyanis általánossá vált a modern könyvelés, a piaci szemlélet, a bér munka, azaz a szakképzett munka felértékelődött.

Az első világháború idején érte az első csapás a nagybirtokokat, mikor az alkalmazott munkaerejük nagy része beállt a magyar hadseregbe katonának. A háborús nyomor hatására növekedett a nagybirtokellenes hangulat, melyet a tanácskormány intézkedései és a Nagyatádi-féle földreform is csak részben orvosoltak. Az új határok között a megmaradt uradalmaknak is fel kellett mérniük lehetőségeiket. Az 1920 utáni gazdaságpolitikai viszonyok pedig nem segítették a magyar mezőgazdaság fejlődését. A kormányzat nem támogatta a mezőgazdasági ártermelést, így a nagybirtokok számára egyetlen járható út maradt: tőkeinvestícióval, technikai átalakítással és termékszerkezet-váltással alkalmazkodni a megváltozott gazdasági körülményekhez (Kaposi, 2001: 247–248.). A 20-as évek második felében eladhatatlan mennyiségű termékkészlet halmozódott fel az agráriumban, így a válság által generált nagyarányú áresés csak idő kérdése volt.

Például a búza esetében az 1924–28-as évek átlagára 1933-ra 36,6%-ra zuhant. A kereskedelmi forgalomba került mezőgazdasági termékekből eredő pénzbevétel 1933-ban az 1929. évinek 44%-a volt (Szuhay, 1998: 218.).

Az 1938 után nyilvánvalóvá váló világháborús készülődés, a politikai eltolódás megnyitotta Olaszország és Németország piacait az agrárium termékei számára, mely fellendülést hozott. Ez az időszak volt a még létező magyarországi nagybirtokok utolsó prosperáló periódusa. Bár Gömbös Gyula kormánya is próbálkozott földosztással, a nagybirtokrendszer felszámolására csak a II. világháború után került sor. 1946-ra végrehajtották a földreformot, amivel megszüntették a mezőgazdasági nagyüzemeket. Bár földhöz juttattak mintegy 700 ezer családot, de a következmény tragikus lett: az egyetlen magyarországi üzemtípus, mely évszázadokon át a külkereskedelem legfontosabb ágazata volt és a hazai piacokat is ellátta, megszűnt, és a helyébe lépő kisparaszti rendszer pedig nem volt képes a keletkezett űrt pótolni (Kaposi, 2001: 249.).

3. A ZIRCI APÁTSÁG ELŐSZÁLLÁSI URADALMÁNAK IGAZGATÁSA A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

3.1. GAZDASÁGI ÁGAZATOK BEMUTATÁSA: FÖLDMŰVELÉS, ÁLLATTENYÉSZTÉS

Az uradalomban a mezőgazdasági ágazatok fejlesztését nagyjából az országos agrárfejlődés irányvonalait követve végezték a XIX. és XX. században is. Előszállás gazdálkodásában a XVIII. században még a legeltető állattenyésztés volt a főszerep (Bodrog, 1966: 514.), a XIX. század elején ugyan az állattenyésztés már a földművelés mögé szorult, de továbbra is fontos gazdálkodási ág maradt. 1910-ben az előszállási nagybirtok még tipikus példája a búzatermelő, de részben legelőgazdálkodást és állattenyésztést is folytató, extenzíven kezelt gazdasági egységeknek. A nagybirtok 1924-re viszont a modern tőkés mezőgazdaságnak intenzíven kezelt nagyüzemévé alakult át (Farkas, 1981: 372.). A későbbiekben bemutatásra kerülő pénzforgalmi adatok is jól jelzik, hogy a két világháború közé eső időszakban milyen mértékben került a gazdálkodás súlypontja az állattenyésztésre és az állathízlásra.

1928-ban az Országos Magyar Mezőgazdasági Egyesület Előszálláson rendezte éves közgyűlését. Az OMGE teljes tisztikara kijelentette, hogy a korábban extenzíven kezelt uradalom elindult az intenzív gazdálkodás útján, „megszűnt a nagy magyar ugar lenni (Farkas, 2011a.).” Ez az eredmény sokban köszönhető Hagyó-Kovács Gyulának is, aki folytatta a Weber Márton (korábbi rendi számvevő és jószágkormányzó) gazdaságfejlesztő tevékenységét. Az ifjú gazdatiszt 1914 óta volt részese a nagybirtok életének (nyarait gyakornokként a birtokon töltötte), 1924-től pedig elsőszámú felelőse és vezetője lett az uradalom gazdálkodásának. Nehéz helyzetből kellett Előszállás mezőgazdaságát talpra állítania, mert a világháborús események és a beszolgáltatás is komoly sebeket hagyott az üzemszerkezeten. A tehenészet fejlesztése és a sertésállomány kibővítése voltak a fő csapásirányok, ennek keretében már 1920-ban két új sertésenyészet állítottott fel Ménesmajor és Antalmajor kerületekben.

3.1.1. Növénytermesztés

A levéltári iratok közt fellelhető egy ismeretlen keltezési dátumú uradalmi ismertető leírás, melyben az alkalmazott mezőgazdasági technikáról az alábbiakat olvashatunk. A birtok területének művelési ágak szerinti megoszlása a következőképpen alakult az 1930-as években:

7. táblázat. Az előszállási uradalom területének művelési ágak szerinti megoszlása

A gazdaság területe									
Év	Összesen	A terület megoszlása művelési ágak szerint							
		Szántó		Rét		Legelő		Egyéb	
	kh	kh	%	kh	%	kh	%	kh	%
1930–1931	28196	20124	71,37%	1785	6,33%	4618	16,38%	1669	5,92%
1938–1939	30032	21666	72,14%	1812	6,03%	4946	16,47%	1608	5,35%

Forrás: FML XI–618. A zirci apátság előszállási uradalmának iratai 1726–1948. Az uradalom területének megoszlása művelési ágak szerint 1904–1948. alapján, saját szerkesztés

Az adatokból kitűnik, hogy a nagybirtok jelentős része (több mint 70%-a) szántóföldi művelés alá volt vonható, s ez az arány lényegesen nem is változott a vizsgált időszakban. A föld megművelésének módszere a vetésforgó volt, a norfolki négyes forgó. A megművelt földek (szántók) területének megoszlása a 30-as évek során az alábbiak szerint alakult:

8. táblázat. A megművelt földek területének megoszlása

Év				1930-1931	1938-1939
A szántóföld területének megoszlása	Őszi gabona		kh	5548	6194
			%	27,57%	28,59%
	Tavaszi gabona		kh	3316	3175
			%	16,48%	14,66%
	Kapások és kender	kender		0	345
		uradalmi		3538	4475
		illetmény		1699	1992
		Összesen	kh	5237	6812
			%	26,03%	31,45%
	Évelő szálás takarmány		kh	2560	2714
			%	12,72%	12,53%
	Éves szálás	zabos bükkös		1631	1491
		egyéb szálás		kh	1829
		Összesen		3460	2767
			%	17,20%	12,77%
		A szántó ter. összesen		kh	20121
Megtrágyázva az év folyamán			kh	5243	5317
			%	26,06%	24,55%

Forrás: FML XI–618. A zirci apátság előszállási uradalmának iratai 1726–1948. Az uradalom területének megoszlása művelési ágak szerint 1904–1948. alapján, saját szerkesztés

A gabona részaránya a művelésszerkezetben változatlan maradt, szembevetendő viszont a kapások és a kender növekedése (26%-ról 31%-ra) az éves szálás takarmányok rovására. Kendert 1910-től termeltek az uradalomban. (Erdős, 1989: 107.) A háború alatt több csapás is érte Előszállás mezőgazdaságát: 1917-ben a burgonya vetőmagból volt a legjelentősebb az elvonás (30%), amely kilátástalan helyzetbe hozta a következő évi

termelést.² 1914–15-ben a fagy tönkretette a szőlőt, majd a peronoszpóra is komoly pusztítást okozott, ennek ellenére az uradalmi pénztárban a borbevételek nagysága egyre nőtt, 1916-ban már 254 697 korona volt. A jószágkormányzó memoárjában az 1920–21. gazdasági évet igen rossz termésűnek minősítette, ennek oka a túl hosszú aszály volt. S mivel a trianoni tragédia évében a szálastakarmány-termelés is gyöngé volt, ez negatívan érintette a sertéshízalást és ezáltal a bevételeket is. Az elvonás során 3000 mázsa csöves tengeri került beadásra a katonaságnak, melyet eredendően hízalási célra kívántak fordítani.

Az 1923-as év egyike volt az uradalom legjobb termés- és tenyészeredményeinek. Ha a búza-terméshozamok összevetésekor a bruttó átlagok tekintetében bázisidőszaki adatnak az 1923-as évet, míg tárgyidőszaki adatnak az 1941-es évet választjuk, akkor az 1,42-es viszonyszámot kapjuk, mely azt jelenti, hogy a búzából származó terméshozamok a vizsgált 20 évben csaknem 150%-ukra nőttek.³ Ugyanezen számítást elvégezve a tengerire 1,58-at kapunk, mely azzal magyarázható, hogy a hízalás igényeinek kielégítése érdekében egyre inkább a kukoricatermesztés jobb terméseredményeinek elérésére koncentráltak.⁴ (A tengeri vetésterületét 1500 holdról 2500 holdra emelték.)⁵ A cukorrépa-termesztés gondolata 1923-ban fogalmazódott meg Előszálláson, ám uradalmi cukorgyár hiányában feldolgozópartnert kellett keresni a gazdasági vezetésnek. (Végül az ercsi cukorgyárat találták megfelelőnek.) Érdekes viszont, hogy 1907-ban a cukorrépa-termesztésről még azt tartotta az uradalom, hogy az túl drága, nem éri meg a vele való foglalkozás. A dohánytermesztést viszont dicsérte a kormányzó, s olyan területnek minősítette, amivel érdemes foglalkozni (Erdős, 1989: 105.).

Az uradalom gazdasági tisztjei felismerték az ipari növények termesztésében rejlő lehetőségeket. A vetésforgót úgy alakították ki, hogy a kalászosok és kapások mellett nagy területen termeljenek a dunaföldvári kendergyárnak kendert és lent, a pécsi dohánygyárnak dohányt, az ercsi cukorgyárnak pedig cukorrépát (Reichardtne Kovács 1999.). A cukorrépa-termesztés 1928-ban már 600 katasztrális holdon⁶ folyt, 1934-re a

² FML XI–618. A zirci apátság előszállási uradalmának iratai 1726–1948. Zárszámadások 1920–1940. Zárszámadások és leltárak 1940–1944. Az előszállási uradalom gazdasági jelentése az 1914–18-es gazdasági évekről. (1918. augusztus)

³ 1923: 9,45 q, 1943: 13,46 q. $13,46/9,45=1,42$.

⁴ 1923: 18,57 q, 1943: 29,36 q, $29,36/18,57=1,58$.

⁵ Hagyó-Kovács Gyula visszaemlékezése: Harminc esztendő Előszállásán, 1914–1944 (1945). FML Kéziratár, ltsz. 465. (A továbbiakban lásd Hagyó-Kovács Memoár.) Lásd még Farkas 1989: 243.

⁶ A továbbiakban a hold megnevezés alatt a források terminológiája és az egyszerűség kedvéért kat. holdat (1600 négyszögöl) értem.

gazdasági vasút megépülésével pedig megközelítette az 1000 holdat. Az uradalom vezetése célként irányozta elő a föld intenzívebb megművelését és a talajerő fenntartása miatt is az állatállomány további emelését.

A zárszámadás adatok közül az 1928–29-es gazdasági év pénzügyi főkönyvi kivonatából kiolvasható, hogy amennyiben a növénytermesztés bevételeit a szántóföldi termelés és a dohánybevételek összegének tekintjük, akkor az uradalom 332 365 pengős bevétellel zárt. Mindez azért is érdekes, mert bár a tárgyalt években kevés gabonát értékesítettek, az állattértékesítésből származó bevételek jelentősen megemelkedtek. Ha a ménes, a tehenészet, a növendék, a hízó marhák, a magyar gulya, a juhászat és a sertésstenyészet főkönyvi számláit összeadjuk 1 740 052 pengőt kapunk, mely 5,2-szerese (!) a földművelési ágazatból származó bevételnek. A legjelentősebb tétel a sertésstenyészet 857 840 pengős bevétele volt.⁷

1930–31-ben Európát is elérte a *gazdasági krízis*. 1928-ban a búzaértékesítés a világpiacokon hosszú hónapokig pangott, ami elővetítette a világgazdasági válság bekövetkeztét. 1929-ben már a jószágkormányzó jelezte a zirci apátnak, hogy abban az évben a bevételek elmaradtak a korábbi években megszokottaktól: „[...] ily kétségtelen nagyon szép jövedelemmel zárt gazdasági évünk mellett se bizakodhatunk el, ellenkezőleg, hogy mennyire szükséges az óvatosság, figyelmeztetnek erre a most élt gazdasági évünknek a zárás tárgyát képező gazdasági év bevételi tételeihez viszonyítottan kimaradó főbb bevételi tételei”.⁸

Szerencsére Előszállás termelését komolyan nem vetette vissza a válság, bár meg kell hagyni, hogy az 1931–31-es évben az uradalom bevételei mélypontra süllyedtek: ez volt az egyedüli év, amikor a tiszta jövedelem nem volt elegendő a rend fenntartásához. Az apát takarékosagra intette a rendházakat, a gazdaságokat pedig racionális gazdálkodásra szólította fel. A válság ellenére az uradalmi termelési struktúra megmaradt, sőt mint azt korábban említettem, növelték a kukoricával és a cukorrépával bevetett területeket. Kísérletképpen új növénykultúrákat is bevezettek, ezek többnyire kerti pillangósvirágú vetemények, hüvelyes zöldségfélék voltak, mint például a borsó, a lencse és a szója. 1933-ban a mezőgazdasági termékek árai az 1929. évihez viszonyítva 50%-kal voltak alacsonyabbak (Farkas, 2011a.). A gabonatermés váratlanul nagy volt, a búza és a

⁷ FML XI–618. A zirci apátság előszállási uradalmának iratai 1726–1948. Zárszámadások 1920–1940. A Ciszerci Rend Zirci Apátsága Előszállási Uradalmának zárszámadása az 1928–29. gazd. évről. alapján számolva

⁸ FML XI–618. A zirci apátság előszállási uradalmának iratai 1726–1948. Zárszámadások 1920–1940. Kísérőlevél az 1929–30. évi gazdasági jelentéshez. (1932. március 26.)

rozs is csaknem eladhatatlanok voltak. (A búza ára ekkor csökkent 6 pengő alá).⁹ A következő év eredményei azonban már a konjunktúra jeleit mutatták.

A második világháború idején a gabonabeszolgáltatási kontingens igen magas volt: évente 270 vagon búzát vittek el a ciszterci rend előszállási uradalmából. Emiatt a szántóföldből kenyérgabona-vetés céljára további területeket vettek igénybe, ami a kapásnövény-területet csökkentette. Bár a szántóföldi terményekből a bevételek az előző évi 1 770 000 pengőről 2 588 841 pengőre nőttek, Hagyó-Kovács Gyula felhívta a figyelmet, hogy a rekvirálás csak bizonyos szintig tartható, mert Előszállítás se kimeríthetetlen.¹⁰ Az uradalom fejlesztése elérte célját: Előszállítás az ország egyik legjobb népességtartó uradalma lett.

3.1.2. Állattenyésztés

Az időszak sikerágazata egyértelműen az állattenyésztés, ezen belül is a sertéshízlalás volt. A sertésállománynak az állattenyésztésből származó bevételeken belül képviselt aránya 1928-ban (a pengő bevezetése utáni első évben) 45,4%, mely részarány az uradalom gazdálkodásának utolsó évére felkúszott egészen 60% százalékig, s kimondottan meghatározó lett.¹¹ Az ágazat egyértelműen belterjessé vált, mivel termékegységre lebontva se mondható immáron az uradalomra, hogy alacsony hozamokat produkált, sokkal inkább igaz, hogy nagy ráfordítások árán, nagy hozamokat eredményezett a termelés. A modern tőkés mezőgazdasági szerkezet igen beszédes ismérve, hogy Előszálláson mindegyik kerület önálló tehenészettel, gazdasági lótenyésztéssel, sertésenyésztéssel, nyolc pedig gazdaság juhászattal is rendelkezett.

A gazdálkodás fenntarthatósága érdekében az előszállási vezetés nagyon ügyelt a talajerő stabilitására, így az istállótrágyázást négyévente elvégezték. A trágya nagy részét az uradalmi állatállomány biztosította, de használtak még pétisót és szuperfoszfátot is, utóbbiakat csupán kiegészítő jelleggel.

Az uradalmi kerületekben az 1920-as évek közepétől a szívósabb félhidegvérű, félnehéz típusú *igáslovakat* tenyésztették. Az igásállatokat $\frac{1}{3}$ -ad részben lovak, $\frac{2}{3}$ -ad részben fehér magyar *ökrök* alkották.

⁹ FML XI-618. A zirci apátság előszállási uradalmának iratai 1726–1948. Zárszámadások 1920–1940. Az előszállási uradalom gazdasági jelentése az 1933–34-es gazdasági évekről. (1934. október 23.)

¹⁰ FML XI-618. A zirci apátság előszállási uradalmának iratai 1726–1948. Zárszámadások és leltárak 1940–1944. Jelentés az Előszállási Uradalom 1943–44. gazdasági évről. (1944. október 28.)

¹¹ 1928-ban a sertésenyésztés bevétele 698842 pengő, melynek részaránya az állattenyésztés összes bevételén (1541120 pengő) belül: $698842/1541120 = 0,4535$. Ugyanezen számítás az 1944-es év tükrében: $3104581/5174414 = 0,6000$.

A tehénállományt a hazai pirostarka fajták alkották, az apaállatok telivér szementáliak voltak (Farkas 1981: 373.). A birtok bikanevelő kerülete Selyemmajor volt. A számosállatok száma 8000 körül mozgott, minden családnak két tehén tartására volt jogosultsága. A teljes tehénlétszám átlagosan 900 darab, 1925-től 1500 *szarvasmarha* részére építettek istállókat.

9. táblázat. Az előszállási uradalom állatállományának összegzése 1924-es és 1939-es években

		Megnev.	Részletezve			Fajta összeg			Faj összeg		
			1924. VII.1.	1939. VI.30.	"+/-"	1924. VII.1.	1939. VI.30.	"+/-"	1924. VII.1.	1939. VI.30.	"+/-"
Ló	Ménés	Mén	48	32	-16	186	157	-29	532	644	112
		Kanca	126	112	-14						
		Herélt	12	13	1						
		Összes	186	157	-29						
	Gazdasági	Mén	30	36	6	346	487	141			
		Kanca	186	263	77						
		Herélt	130	188	58						
		Összes	346	487	141						
Összesen		532	644	112	532	644	112				
Szarvas- marha	Ökör	Fehér	742	902	160	1069	935	-134	3287	4367	1080
		Tarka	327	33	-294						
		Összes	1069	935	-134						
	Hízó	Fehér		244	244	0	283	283			
		Tarka		39	39						
		Összes	0	283	283						
	Tarka	Bika	173	167	-6	1614	2528	914			
		Tehén	469	945	476						
		Üsző	539	849	310						
		Tinó	433	567	134						
		Összes	1614	2528	914						
	Fehér	Birka	76	41	-35	604	621	17			
		Tehén	159	133	-26						
		Üsző	175	141	-34						
		Tinó	194	306	112						
		Összes	604	621	17						
	Összesen		2218	3149	931	3287	4367	1080			
Sertés		Kan	630	816	186	6116	9501	3385	6116	9501	3385
		Emse	2301	2552	251						
		Ártány	2354	3380	1026						
		Hízó	831	2753	1922						
	Összesen		6116	9501	3385						
Juh		Kos	405	221	-184	13549	12689	-860	13549	12689	-860
		Nőstény	8567	8428	-139						
		Ürű	4577	4040	-537						
	Összesen		13549	12689	-860						
Öszvér								6	7	1	
Szamár								1	4	3	
Bivaly								15	52	37	
Az uradalom összes állatainak száma									23506	27264	3758

Forrás: FML XI–618. A zirci apátság előszállási uradalmának iratai 1726–1948. Zárszámadások 1920–1940. Az előszállási uradalom állatállományának összegzése 1924. VII. 1-én és 1939. VI. 30-án.

A sertésállományt szőke mangalicákból állt, csak Nagyvenyim kerületben van yorkshire-i sertésállomány. Az évi sertésszaporulat átlagosan 6000 db volt, a törzstenyészetből évenként 120-140 került eladásra. A juhtenyésztés elsősorban a finom fésűsgyapjas fajtájú *rambouillet-merino* juhok tartására irányult, számuk 10000 darab körül alakult.¹²

A 9. táblázatban bemutatom, hogy milyen változások történtek 1924 és 1939 között az állományokban. A tizenöt év alatt összesen 3758-tal nőtt az uradalom állatállománya. Ezt a jelentős növekményt csak a juhállományban bekövetkező visszaesés csökkentette, egyedül a juhászat egyedszáma csökkent. Ha továbbra is az abszolút fajlétszám növekedéseket vizsgáljuk, akkor kitűnik, hogy a sertésstenyészet tudhatta magáénak a legjelentősebb emelkedést, a teljes növekmény 90%-át. Ez a kiugróan nagy részarány is jól jelzi, hogy a XIX. század juh-, majd szarvasmarha-központú állattenyésztése után immáron a sertésstenyészetet tekintették a legjövedelmezőbb ágazatnak. A későbbiekben bemutatásra kerülő bevétel növekedési adatok is a sertésstenyészet domináns szerepét mutatják.

Az előszállási uradalom igen „kényes” ágazata volt a lótenyésztés, ugyanis az uradalmi ménes az éves mérlegekben is legtöbbször negatív tételként szerepelt, így több évben rontotta az eredményt, mint javította.¹³ A lótenyésztés nem mindig hozta meg a prognosztizált hozamokat, ezért is viszonylag szerény volt a növekmény.

Kezdetben a cisztercita nagybirtok az állattenyésztés és az állathízlálás terén önellátásra volt berendezkedve, ám a 30-as évekre az uradalmi állattenyésztés erősen piacorientált jelleget kezdett mutatni.

A levéltárban őrzött 1914 és 1918 közötti időszakra vonatkozó gazdasági jelentésekből az is kitűnik, hogy az állatállományt komolyan megviselte az első világháborús rekvirálás. Az uradalmi tehenészet létszáma 146 jószággal csökkent, így az állomány az 1914-es szint alá esett. A kísérőlevelekben a jószágkormányzó sokat panaszkodott az állammal kötött szerződésekre, mert például a lovak esetén annyira leapadt az igásállomány, hogy több esetben csikókat kellett gazdasági lónak befogni. Az egyedüli gazdasági ág, mely a hadi viszonyok között is végig jövedelmezőnek bizonyult, az a sertésstenyésztés volt. A háború előtt 2700 egyedes éves szaporulatot 3000 darabra

¹² FML XI-618. A zirci apátság előszállási uradalmának iratai 1726–1948. Zárszámadások 1920–1940. A Zirci Apátság Előszállási Uradalmának rövid ismertető leírása.

¹³ FML XI-618. A zirci apátság előszállási uradalmának iratai 1726–1948. Zárszámadások 1920–1940.

sikerült felemelni. A sertésekért kapott bevétel az 1914-es 235 919 koronáról így 1918-ra 1 000 510 koronára emelkedett.¹⁴

A merinói juh iránti keresletmegcsappanás miatt a durvább gyapjús rambouillet fajtát kezdte az előszállási latifundium vásárolni, mely több húst is adott, így a gazdasági munkások ételmezését is jobban meg tudták oldani.¹⁵ A járványok évről évre ismétlődtek, annak ellenére, hogy a gazdasági vezetés a védőintézkedéseket rendszeresen elvégezte. Sem oltással, sem a higiénia bevezetésével nem sikerült az állathullást megakadályozni. A leggyakoribb járványok a lépfene, a sertésvész és a lóinfluenza voltak (Farkas, 2011a.). 1924-re sikerült az igásállatok tekintetében a háborút megelőző időszak létszámát elérni, illetve minőségileg is megközelíteni. Nagykarácsony gazdasága is kiegészült a tehenészettel, ennek oka, hogy az intenzív termelés kereteinek fejlesztése az előszállási uradalmi vezetés és az apátsági kormányzat közös célja volt: így az állatlétszám emelése nemcsak az értékesítés kibővítése céljából folyt, hanem ezáltal is könnyebben biztosíthatóvá vált a trágyázás révén a talajerő utánpótlása.¹⁶ A 20-as évek során a tehénállomány állandóan növekedett, lassanként az újonnan megépített istállók teljesen meg is teltek. 1926-ban az országos tenyészállat-vásáron a mélykúti mangalicák első díjat nyertek.

1931-ben már nem voltak elegendőek az uradalmi tartalékok a válság hatásainak kivédéséhez: a zuhanó állatárak miatt az export is szünetelt. Kiviteli engedélyhez is nehezen jutott Előszállás, és végül a Bécsbe kiszállított hízósertések nagyobb részét nem is tudták értékesíteni. A konjunktúra viszont már 1932-től éreztette hatását, a tejhozam folyamatos emelkedése pedig a minőségi fejlődés jele volt.

A háborút megelőzően, az 1939-es esztendő az egyházi latifundium gazdálkodásában egy időszak lezárultát jelentette. Werner Adolf apát 15 éves sikeres rendi vezetését is jól jellemzi az alábbi adat: az ő kormányzata alatt az uradalom 6 045 600

¹⁴ Mellékesen meg kell említenem, hogy két gazdasági kerületben halgazdaság is működött, ahol tükörponty- és csehponthyízlalást végeztek. A háborús csapások mellett az időjárás se volt kegyes az uradalommal, mivel a nagy szárazság a halállományt is tizedelte, ráadásul az éhező cselédség sokszor lopott is az uradalmi tavakból.

¹⁵ FML XI-618. A zirci apátság előszállási uradalmának iratai 1726–1948. Zárszámadások 1920–1940. Az előszállási uradalom jelentése az 1914–18-as gazdasági évekről. (1918. augusztus)

¹⁶ FML XI-618. A zirci apátság előszállási uradalmának iratai 1726–1948. Zárszámadások 1920–1940. Az előszállási uradalom jelentése az 1923–24-es gazdasági évről. (1924. október 25.)

pengővel gyarapodott, ezen belül az állatállomány növekedése az 1924-es állapothoz képest 40%-os volt!¹⁷

A háborús évek gazdasági eredményeit is főleg az állattenyésztés adta (Farkas, 2011b.). A hanyatlás korszaka kezdődött meg, melynek része volt, hogy 1940-től a telepítési akció keretében¹⁸ a környező községek részére 5665 holdnyi rész került leadásra, így az uradalom területe 25 012 kat. holdra csökkent. A szovjet csapatok közeledtének hírére megkezdődött a keleti országrész kiürítése. Az uradalomban helyezték el a mezőhegyesi nóniusz ménest.¹⁹ Előszállás lett a „menekülők országútja”. Az orosz katonák csaknem az összes mozdítható dolgot: állatot, terményt elvitték a birtokról, többek között 622 lovat, 1000 tarka tehenet, 8000 db sertést (Farkas, 1989: 270.).

Összegzésképp megállapíthatjuk, hogy a két világháború közti időszakban az egyházi uradalom nagyberuházásai, fejlesztései eredményesek voltak. Hogy mekkorát fejlődött az állattenyésztés a vizsgált időszakban, jól szemlélteti, hogy a termelési struktúrában bekövetkező változások következtében a földművelés részaránya visszaesett (a bevételek csupán 24%-át adta),²⁰ míg a hízlalásra építő állattenyésztés pedig egymaga a bevételek 44%-át tette ki.

3.2. GÉPESÍTETTSÉG, INFRASTRUKTÚRA

Az uradalom gazdasági eszközeit, gépeit évről évre gyarapította, hiszen csak a modernizáció vezethetett a hatékonyabb termeléshez. Az eszközöket és a gépeket tekintve az uradalom a fejlettebb mezőgazdasági nagyüzemek közé tartozott. Míg az igaerő, a gazdasági eszközök és épületek esetében jelentős fejlődést láthatunk, addig a szántóföldi munkákat alapvetően hagyományos eszközökkel végezték, viszont több esetben a kényszerű iga- és munkaerőhiány miatt döntöttek az eszközpark bővítése mellett. A jószágkormányzó vonatkozó feljegyzése a következő volt: „a régi kézi erőre már annyira

¹⁷ FML XI-618. A zirci apátság előszállási uradalmának iratai 1726–1948. Zárszámadások 1920–1940. Az előszállási uradalom jelentése az 1937–39-es gazdasági évről. (1940. január 1.)

¹⁸ Az 1936. évi 27. tc. a telepítésről és más földbirtokpolitika intézkedésekről az Előszállási uradalmat is kötelezte 5665 hold terület átadására a cselédség részére. Ennek keretében Előszállás községhez tartozók 1265 holdban, környékbeli majorok lakói 2435 holdban és az idegen telepések pedig 1900 holdban részesültek. (Hagyó-Kovács Memoár).

¹⁹ FML XI-618. A zirci apátság előszállási uradalmának iratai 1726–1948. Zárszámadások és leltárak 1940–1944. Az előszállási uradalom gazdasági jelentése az 1943–44-es gazdasági évekről. (1944. október 28.)

²⁰ FML XI-618. A zirci apátság előszállási uradalmának iratai 1726–1948. Zárszámadások 1920–1940. Zirci Apátsága előszállási uradalma főkönyvi kivonat az 1943–44. g.évről alapján számolva

nem lehet majd számolni, a gépek felé kell elmozdulni”.²¹ Az emberi munka helyettesítésére alkalmas új gépek vásárlására került sor az első világháború ideje alatt is, amikor az uradalom beszerzett egy garnitúra *gőzekét* (Fowler III. típusú), 6 db Stock-rendszerű *motoros szántó gépet*, 50 *aratógépet* s ezenkívül még egy teljes *cséplőgarnitúrát*. Bár a gépek megvoltak, a földeken való alkalmazásukat sokszor akadályozta a bizonytalan anyagbeszerzés.

Az előszállási uradalom 1914–18-as gazdasági évekről szóló jelentésében olvashatjuk, hogy szén- és benzinhiány volt tapasztalható, így a gépek többet álltak, mint dolgoztak. Megoldásképpen fával fűtötték a cséplőgépeket. A karbantartásra is különösen ügyeltek: fontos szempont volt, hogy az eszközök a kellő mértéknél ne amortizálódjanak gyorsabban, így egy *gépjavító üzem* is létesült Hercegfalván. A *traktorok* számát is folyamatosan emelték, 1938-ban már 18 szántótraktor állt üzemben.

Lóvontatással a három sor kukoricát kapáló *Cservinka-kapa* az országban csak az előszállási nagybirtokon (!) működött. A gépjavító műhely saját fejlesztése volt az ún. *Csonka-féle Fürge-kapa*. Hagyó-Kovács Gyula 1940-es olaszországi utazása alkalmával a mirandolai birtokon látott benzinmotor által vontatott kapákat. A vendéglátók olyan szívélyesek voltak, hogy a rend számára küldtek is egy ilyen kapát, melyet aztán a hercegfalvi főgépész át is épített ígás vontatásról benzinmotorosra. Ezzel elkészítette az uradalom első konyhakerti és szőlőkapáját (Hagyó-Kovács Memoár).

Kuriózumszámba ment, hogy az uradalomnak *körtelefonja* volt 19 állomással. Felvevőállomás működött a jószágkormányzó kastélyszobájában, gyakran a számvevői intézkedést is ennek segítségével látta el. Egy tárcsázásra hívható volt minden kezelőtiszt, az egyes kerületek közvetlenül is érintkezhetek egymással. Így az intézkedések akár egyszerre kiadhatóak voltak az összes kezelőtisztnek. (1930-ban a központ számára egy Buick típusú gépkocsi került beszerzésre, mellyel Hagyó-Kovács Gyula rendszeresen körbejárta a majorokat.)

Az ercsi cukorgyárral a mezei vasút beruházása révén került partneri kapcsolatba az uradalom, ennek jegyében ajándékba is kaptak egy 200 méteres mélyfúrásra alkalmas szerkezetet. A hercegfalvi gépműhely kitűnő szakembereinek köszönhetően a szerkezetet benzinhajtású rendszerűvé tudták átalakítani, így az uradalom minden majorjában fűrt kutakat létesítettek, még a cselédség is *fűrt kútból* kapta a vizet. A csővezeték a

²¹ FML XI-618. A zirci apátság előszállási uradalmának iratai 1726–1948. Zárszámadások 1920–1940. Zárszámadások és leltárak 1940–1944. Az előszállási uradalom gazdasági jelentése az 1914–18-es gazdasági évekről. (1918. augusztus)

cselédlakások mellett futott, így az asszonyoknak csak meg kellett nyitni a vizet és csapból kapták az egészséges ivóvizet.

1920–21-es évek során a gazdasági épületek tetőzete is megújításra került, a nádtetőzetű épületek pótlása azonban az enyhe tél miatt nehezen volt megoldható, mert nem tudtak kellő mennyiségű nádat learatni. Ezekben az években sok fazsindelyes épületet is átfedtek az ellenállóbb eternittal. A gazdasági krízis idején közmunkaprogram keretében *csatornázási-lecsapolási munkákat* is végeztek, így például a nagyvenyimi gazdaságban kiváló szántót és rétet nyertek (Hagyó-Kovács Memoár).

3.3. GAZDASÁGI ÜZEMEK, IPARI- ÉS PÉNZINTÉZETI ÉRDEKELTSÉGEK: AZ APÁTSÁG GAZDASÁGI KAPCSOLATAI

A simontornyai Wimpfen-féle grófi birtok megvásárlásával nemcsak a gazdasági kerületek száma bővült (immáron 12-re), hanem az uradalom üzemparkja kiegészült egy *szeszgyárral* is. Jól látható, hogy erő- és munkagépekkel korszerűsödött gazdaság a 30-as évektől már jelentős ipari tevékenységet is folytatott. 1940-től figyelhető meg a rendnek az ipari érdekeltségekben való részesedés szerzése.²² Az értékpapírokat annál a pénzügyintézetnél helyezték el, amelynek érdekeltségébe a vállalat tartozott, ezek között találjuk a Magyar Általános Hitelbankot, a Magyar Bankot, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bankot vagy az Országos Földhitelintézetet is. (Utóbbinál 1942-ben 829 133 pengő volt letéve.)

Első nagyobb tételként 400 800 pengővel a *Hungária Egyesült Gőzmalmok Rt.*-ben váltottak részesedést. Összesen megvásároltak 1750 db részvényt. Továbbá 76 292 pengő értékben bauxitrészvényeket vettek *Magyar Bauxit Rt.*-ben. A Salgótarjáni Kőszénbánya Rt.-ben 465 495 pengőig lettek részvényesek. A háború után (immáron a rend tőkéinek kimenekítése céljából is) vásárolt a zirci apátság részvényeket, így ők lettek a legnagyobb részvényesek a Magyar Bauxit Rt.-ben. A Magyar Bauxit Rt.-ben²³ történő részesedés szerzése kormányintencióra történt. A miniszterelnök felhívta a magyar nagybirtokosok figyelmét, hogy a földreform során kapott pénzeiket bauxitrészvénybe fektessék. A törekvés az volt, hogy az agrárérdekeltség többséget szerezzen az Rt.-ben (Farkas, 2011b.). Társakat is keresett az ipari üzemek tulajdonlásában az uradalom, ezért a *dunaföldvári kendergyárat* a kalocsai érsekséggel közösen vásárolták meg, a legnagyobb

²² FML XI–618. A zirci apátság előszállási uradalmának iratai 1726–1948. Zárszámadások és leltárak 1940–1944. Kimutatás az előszállási uradalom kezelésében lévő értékpapírokról. (1942. március 20.)

²³ A Magyar Bauxit Rt.-t a kimutatás „Magyar Bauxitbánya R.T.”-ként említi.

tulajdonosi rész (45%) az előszállási uradalomé lett. 20%-os tulajdoni részesedést szereztek a *kalocsai Margit-gőzmalomban* 80 000 pengőért. Részvényeket vásároltak a *Székesfehérvári Egyházmegyei Takarékpénztár Rt.*-ben is 5200 pengőért.

Hagyó-Kovács Gyula a fenti érdekeltségek mindegyikében részint igazgatósági tag, részint az igazgatóság elnöke volt. Az 1940–41-es gazdasági évben az összes részvényekre (produktív kiadás, vállalatokban való tulajdoni hányad megvétele) menő kiadás 1 400 663,4 pengő volt.

Összegezve tehát elmondható, hogy a nagybirtok kezelésében három ipari üzem volt: a hercegfalvi malom, a nagyvenyimi keményítő- és olajgyár és a simontornyai szeszgyár. 1942-ben kezdte meg működését Nagyvenyim-pusztán a *keményítő- és olajgyár*. Az építkezés költsége 250 000 pengőre rúgott, de a nagyberuházás eredményeként a gyár minden munkagépe elektromos meghajtású volt (Farkas, 1989: 263.). A meghajtó áramot maga az üzem fejlesztette várpalotai szénre épült szívgázmotorral. A napraforgó maghéját kazánfűtésre használták fel, amely a magvakat pörkölte, illetve a keményítőgyári részt fűtötte. Az összegyűjtött magvakat Határvölgy-pusztán tárolták. Kezdetben a kazán kapacitását meghaladva működtették, nehezen is bírta a túlterhelést, így szükségszerű volt egy pótkazán beállítása. Bár a pótkazánt beszerezték, beépíteni a háborús nehézségek miatt mégsem tudták.²⁴ A számvevő fel is hívta a káptalan figyelmét az 1943–44. évi jelentésében, hogy egy ilyen közepes nagyságú üzem működtetése is milyen jelentős tőkét igényel. Az olajgyár esetében az uradalmi vezetés kezdetben figyelmen kívül hagyta a vertikális integráció kiépítésének szükségességét, s nem látta el az üzemet finomítóval, így az első időszakban az olajértékesítés nehezen ment. Később megépítették a finomítót is, mely után a késztermék is gyorsabban gazdára talált.²⁵

Az 1943–44. évi helyzetjelentésben azt is olvashatjuk, hogy a közvetett érdekeltségű ipari üzemek közül a *kalocsai Margit-malom* is jól teljesített, foglalkoztatva volt egész évben, így osztalékot is tudott fizetni. Az előszállási uradalom kezelésében lévő *selyemmajori gőzmalom*, mint kereskedelmi malom működött, megrendeléssel is bőségesen el volt látva. 1940–1941. gazdasági évben 70 ezer mázsa gabonát vásárolt, sőt az uradalomtól is vett búzát. A *hercegfalvi malom* viszont nem folytatott kereskedelmi

²⁴ FML XI–618. A zirci apátság előszállási uradalmának iratai 1726–1948. Zárszámadások és leltárak 1940–1944. Az előszállási uradalom gazdasági jelentése az 1943–44-es gazdasági évekről. (1944. október 28.)

²⁵ A fűtésre használt napraforgó maghéj azonban két ízben is tüzesetet produkált (a kéményből tűzszikrák pattogtak ki, amelyek begyűjtötták a tetőzetet). Sajnos utóbbi alkalommal a gyár teljes tetőzete leégett.

tevékenységet, borsóhántoló üzemként működött, leginkább az uradalmi cselédség öröltetett itt. Ebben a malomban egy 120 lóerős szivógázmotoros őrlőszerkezet működött, mely az uradalom egész lisztszükségletét képes volt előállítani: teljesítménye napi két vagon volt.

1940 szeptemberében került sor az Egyesült Hungária Gőzmalom Rt. részvénytársaság megvételére. A másik cég, amely a vételnél jelen volt, a Hitelbank volt, de a főrészvényes a zirci apátság lett. *Hungária Malom* budapesti telepe azonban nem tudott zavartalan és mindvégig eredményes kereskedelmi működésről beszámolni, ugyanis két bombatalálatot is kapott. Helyreállítására a háború miatt még gondolni sem lehetett.

A jószágkormányzó, Hagyó-Kovács Gyula személyes sikere volt, hogy 1940-ben Teleki Pál miniszterelnök felkérte: vállalja el a Földművelésügyi Minisztérium vezetését. Ezt apátsági érdekekre való hivatkozással hárította el. Ugyanakkor megmaradt az Állati Termékek Kiviteli Szövetkezete elnökének (Farkas, 2011b.).

3.4. A KÉT LEGNAGYOBB „VÁLLALKOZÁS”: A GAZDASÁGI VASÚT ÉS SIMONTORNYA INTEGRÁCIÓJA

3.4.1. Gazdasági vasúti beruházás

Hagyó-Kovács Gyula jószágkormányzó minden tekintetben szorgalmazta a gépesítést. Az egyik első feladatként a terményszállítást kívánta olcsóbbá és gyorsabbá tenni. 1925-ben kezdték meg a keskenyvágányú (76 cm-es nyomtávú) gőz- és motorvontatású gazdasági vasút építését. Az 1914–18 közötti időszak gazdasági viszonyairól szóló jelentésben már megjelenik a gazdasági vasútépítés terve. Az 1923-as évben már konkrétabb koncepció született meg, ugyanis a cukorrépa-termelés bevonása a természetszerűzetbe ekkortájt vált a gazdasági vezetés célkitűzésévé. Célként szerepelt egy cukorgyárral történő megállapodás, mely finanszírozta volna az építkezést, amelyet az uradalom cukorrépában törlesztett volna. A kezdeti 50 holdnyi cukorrépa terület bővítését viszont attól tették függővé, hogy lesz-e beruházó a mezei vasút²⁶ építéséhez.

1925-ben az uradalom az ercsi cukorgyárral került kapcsolatba, és Kölber Henrik gazdasági igazgatóval sikerült is megállapodni abban, hogy a Ménesmajortól Selyemmajorig vezető ág építését a cukorgyár vállalja, a bekerülési költség pedig cukorrépában fizetendő (Farkas, 1989: 242.). A vasútépítésre így 2 milliárd korona

²⁶ A beruházás a főkönyvi számlákon és a jószágkormányzó visszaemlékezésben mezei vasútként szerepel.

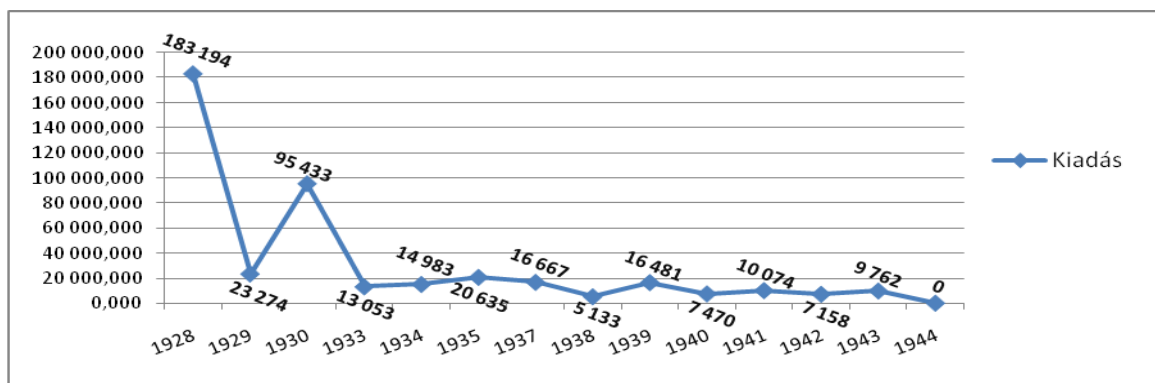
kölcsönt vett fel Előszállás, melynek első 320 milliós részlettörlesztését már 1925-ban (a kedvező termésből) vissza is fizették a gyárnak. A szerződés részeként kötelezettséget vállaltak 200 katasztrális hold cukorrépa termelésére. Az uradalom is csatlakozott az építkezéshez a Nagyvenyim–Kisvegyim-vonal kiépítésével. A ménesmajori ág a felszereléssel együtt 300 millió koronába került, a nagyvenyimi ág pedig 780 millió koronába. A talpfák alapanyagát az uradalom akácerdeiből termelték ki. Már az első évben elkészült 25 km kisvasút, mely 1926-ban további 14 km-rel bővült.

Az eredeti tervek szerint az építkezéssel 1931-re kívántak elkészülni, de az építkezések lezárását a gazdasági válság okán későbbre kellett halasztani. Három év csúszással a gazdasági vasúthálózat elkészült, és Róbertvölgy kivételével az összes kerület be lett kapcsolva a nagyvasúti rendszerbe.²⁷ A nagybirtok területét egyébként keresztülszelte a pusztaszabolcs-paksi vasútvonal, melynek állomásai Nagyvenyim, Hercegfalva, Ménesmajor és Előszállás voltak. Így bármelyik vasúti állomásra érkezett is az áru, onnan minden kerület gazdasági vasúttal tudta azt elszállítani. A teljes gazdasági vasút fix vágányhossza 64,5 km volt, amely kiegészült 7 km hordozható vágánnyal. A vasúti járműállomány 200 db kocsiból állt, amelyből 160 db 3 köbméteres és vasalvázás, 40 db pedig 2 köbméteres és faalvázás volt. Az 1939-es esztendő folyamán a vasút kiegészült két motormozdonnyal is.

Országos tekintetben az előszállási gazdasági vasútvonal a második leghosszabb volt, egyedül a mezőhegyesi előzte meg, melynek hossza 75 km volt (Farkas, 1989: 245.). A vasút megépítésének olyan hozadéka is volt, hogy az igásállományt immár fuvarozásra nem, csak gazdasági munkálatokra fogták be. Az egész vasútberuházás mintegy 750-800 ezer pengőbe került, nem számítva az uradalom által biztosított talpfákat és a fogatokkal végzett munkákat.

Az 1923-as répatermelési jövedelmezőségi várakozások beigazolódni látszottak, mert mihelyst a gazdasági vasút építése befejeződött, emelkedett a cukorrépa területe is, amely így már elérte az 1000 katasztrális holdat. A terméseredmények pedig meghaladták az évi 1500 vagon cukorrépát.

²⁷ FML XI-618. A zirci apátság előszállási uradalmának iratai 1726–1948. Zárszámadások 1920–1940. Az előszállási uradalom gazdasági jelentése az 1933–34-es gazdasági évekről. (1934. október 23.)

1. ábra. A gazdasági vasútépítés kiadásainak alakulása 1927 után

Forrás: FML XI-618. A zirci apátság előszállási uradalmának iratai 1726–1948. Zárszámadások 1920–1940. Zárszámadások és leltárak 1940–1944. Főkönyvi kivonatok 1928–1944 alapján, saját szerkesztés

A fenti ábra a mezei vasútépítés kiadásait szemlélteti az 1927 utáni években. Szembetűnő, hogy 1934 után már nincsenek nagy kiadási tételek, mely azzal magyarázható, hogy erre az évre készült el a beruházás, így a továbbiakban csak a vasúti állagmegóvásra és a fenntartásra kellett költeni. Táblázatosan (adatok hiányában) nem tudom igazolni, hogy az uradalom ezen befektetése rentábilis volt-e, de a szántóföldi termelés bevételeinek 1928 és 1944 közötti jelentős (302%-os) növekedése azt sugallja, hogy a gazdasági vasút beruházás meghozta az árát.

3.4.2. Simontornya integrációja

A gazdasági visszaesés évei alatt megőrzött tőkeerő lehetővé tette a területi gyarapodást is a simontornyai Wimpffen-féle grófi birtok megvásárlásával (Reichardtne Kovács 1999.). A válságos éveket az uradalom pénzügyileg stabilan élte túl, sőt az 1932–33-as év egyike lett Előszállás legjobb gazdasági éveinek. Miután a mezőgazdasági kisvasút építése befejező szakaszába érkezett, egy új nagyberuházást véltek megvalósíthatónak az uradalom vezetői. A rend értesült arról, hogy az uradalmat délnyugati irányból határoló Wimpffen-birtok eladó.²⁸ Hagyó-Kovács Gyula egyik intézője társaságában megtekintette a Simontornyán lévő, három majort is magába foglaló 2000 holdas birtokot, és a jószágkormányzónak nagyon megtetszett a terület. Miután Baumgartner Alán előszállási számvevő is alaposan átvizsgálta a birtokot, Hagyó-Kovács Gyula jelezte az uradalom felügyeletét ellátó Magyar Földhitelintézet felé, hogy a ciszterci rend az egész birtokra

²⁸ A Wimpffen-család kezében a XIX. század második felében még egy 21 ezer holdas birtoktest összpontosult, de gróf Wimpffen Szigfrid még életében gondoskodni kívánt kiterjedt családjáról, így halála után a birtok több kisebb egységre esett szét. (Forrás: Hetényi 1985: 113.)

vevő lenne. A vásárlás mögötti meggondolás az volt, hogy a pécsi rendház átépítését kívánták fedezni a simontornyai gazdaság jövedelmeiből (Hagyó-Kovács Memoár).

A birtokért a földhitelintézet 702 070 pengőt kért, melyet az apátság el is fogadott és az összeget 1932. december 1-jén a pénzügyintézetnek ki is fizette. Az összeg több forrásból származott: az előszállási kasszából kivettek a birtok vételárára 592 070 pengőt, és a zirci központ is hozzájárult 60 ezer, továbbá az erdészeti is 50 ezer pengővel (Farkas, 2011b.). A jószágkormányzó döntését az is megerősítette, hogy egyik Tisza-vidéki vonatútja során együtt utazott gróf Wimpffen Györgynével, aki szintén arról biztosította, hogy örülne neki, ha három major tulajdonjoga a rendre szállna át, ha már nekik el kell adniuk. Memoárjában Hagyó-Kovács Gyula külön kiemeli, hogy a vétel igazán előnyös áron történt, mivel a vételár a katasztrális koronának csupán 23-szorosa volt, a szokásos 60-szoros helyett. A föld erősen ki volt használva és majorépületek is eléggé elhanyagolt állapotban voltak, de többségük téglalapítású, így rendbehozataluk olyan nagy költséget nem jelentett az uradalom számára.

A területet immáron 24 éve Strasszer Vilmos bérelte, szerződése már csak egy évig volt a használatra, így ennek lejártát megvárta az uradalom, s csak 1933. október 1-jén vette saját kezelésbe.²⁹ A bérlő, mivel nem tudott mit kezdeni a bérleten lévő épületeivel, üzemeivel, így kénytelen volt az összes élő- és holtleltárt, továbbá a szeszgyárat felajánlani az „új gazdának”. További 55 ezer további pengőért megtörtént a leltárak átvétele: a szeszgyárért 16 ezer pengőt fizetett a jószágigazgató, emellett egy vízimalommal is gazdagodott az uradalom. Utóbbi megvétele is előnyös volt, hiszen hasonló kapacitású szeszgyár építése, berendezése akár 100 ezer pengőbe is kerülhetett!

Az új gazdaság sikeresen és gyorsan integrálódott az uradalom kerületi rendszerébe tizenkettedikként. 1936-ban már képes volt saját kiadásainak megfelelő jövedelem kitermelésére, sőt 1938-ra föld- és épülettőkéje alapján a kerületi rangsorban maga mögé utasította Ménesmajor, Kokasd és Bernátkút ilyen jellegű együttes tőkéit (Hagyó-Kovács Memoár).

A simontornyai gazdaság esetében a beruházás megtérülése már valamivel könnyebben kiszámítható, mint a mezei vasút beruházás esetén, hiszen a pénztári főkönyvi kivonatokban jól megragadható, hogy a frissen integrált gazdaság hogyan járult hozzá az uradalom bevételeihez és milyen ráfordításokat követelt meg magának.

²⁹ FML XI-618. A zirci apátság előszállási uradalmának iratai 1726–1948. Zárszámadosok 1920–1940. Az előszállási uradalom gazdasági jelentése az 1933–34-es gazdasági évekről. (1934. október 23.)

A következő táblázatból is látszik, hogy három adathiányos év ellenére is pozitívba fordul a beruházás egyenlege. Így akár azzal a feltételezéssel is élhetünk, hogy ha az 1935–37 közötti időszakban is hasonló megtérülési trendet követ a „Simontornya-projekt”, akkor akár már 1940-re megtérülhetett a befektetés.

10. táblázat. A simontornyai gazdaság integrációjának megtérülése

Év	1933	1934	1935- 1937	1938	1939	1940	1941	1942	1943
Bevétel	0	44 828	na	195 376	223 815	277 833	362 217	517 195	411 342
Kiadás	702 070	196 608	na	84 551	89 132	168 718	211 275	268 187	193 362
Egyenleg	-702 070	-151 781	na	110 825	134 683	109 115	150 942	249 009	217 980
<i>Összesen</i>	-702 070	-853 851	na	-743 026	-608 343	-499 227	-348 286	-99 277	118 703

Forrás: FML XI–618. A zirci apátság előszállási uradalmának iratai 1726–1948. Zárszámadások 1920–1940. Zárszámadások és leltárak 1940–1944. Főkönyvi kivonatok 1933–1943 alapján, saját szerkesztés

3.5. AZ URADALOM FÖLDRAJZI VISZONYAI ÉS ÉRTÉKESÍTÉSI LEHETŐSÉGEI, PIACAI

Bár az előszállási uradalmat a rend éléskamrájaként szokták emlegetni, a nagybirtok tőkés, piacorientált jellege abban is kidomborodott, hogy termékeit igyekezett a kereskedők révén lokális vagy távolabbi piacokon is értékesíteni. Az értékesítési csatornákat azonban alapvetően befolyásolták az uradalom földrajzi elhelyezkedése és adottságai. Az uradalom kiterjedése 1659-ben (mikor a rend kezébe került) még elérte a 42 ezer katasztrális holdat, ám ez a vizsgált időszakunkban 30 034, majd az 1941. évi telepítés után 25 012 katasztrális holdra csökkent. Mégis a cisztercita apátság legnagyobb egybefüggő földbirtoka, melynek legnagyobb hosszúsága 23 km, legnagyobb szélessége pedig 9 km volt (Bodrog, 1966: 502.), igyekezett nemcsak a helyi piaci igényeket kielégíteni, hanem ameddig gazdaságosan az áru elszállítható volt, távoli tájakon is vevőre találni. A hetipiac Dunaföldváron volt, a helyi piacon vasárnap reggel zöldséget, gyümölcsöt, baromfit kínáltak eladásra (Erdős, 1989: 147.).

Nyilván a távolság leküzdésében is nagy szerepe volt a mezei vasút kiépítésének és a nagyvasúthálózathoz való kapcsolódás megteremtésének, mely nemcsak a nagyobb volumenű, de a messzebbre történő szállítást is lehetővé tette. Három szárazföldi út szelte át az uradalmat: a Budapest–Dunaföldvár, a Dunaföldvár–Székesfehérvár és a Cece–Dunaföldvár közötti út (Farkas, 1981: 356.). Előszállás és környéke a Mezőföld gazdaságilag gyengébben kihasználható területei közé tartozik, így elsősorban legeltetésre alkalmas, azonban gondos gazdálkodással a szántóföldi művelés is komoly eredményeket hozhat. Területén a homokos vályogtalaj és az agyagos termőtalaj váltják egymást. Elsősorban mezőgazdasági terményeinek és termékeinek értékesítését tartotta szem előtt

az uradalom mindenkori gazdasági vezetése, így a legközelebbi nagyobb lélekszámú települések komoly felvevőpiacként szolgáltak (Székesfehérvár 40 km távolságban található).

Gazdasági terményeit az uradalom nagyrészt állati takarmányozásra használta fel (kivéve a búzát), emellett tejtermék vagy hízott állat formájában értékesítette. A nagybirtok központja a névadó Előszállás község, melynek távolsága a legközelebbi hajóállomástól (Dunaföldvár) 8 km.³⁰ A folyam ezen közelsége a vízi szállítás számára teremtett jelentőséget, így a 80 km-re fekvő Buda is „bejárható” távolságba került. A vízi szállításnak különösen a gabona- abraktakarmányoknál és a szén szállításánál volt jelentősége. Az uradalom déli gazdaságai Dunaföldvár hajóállomáson, északi kerületei Dunapentele hajóállomáson bonyolították le a rakodást és a folyami szállítását.

A mezőgazdasági termésszerkezetben az egyik legfontosabb piaci cikk a gabona volt, de a szarvasmarha értékesítéséből származó bevételek is a kétszeresére emelkedtek az első világháború ideje alatt, csakúgy mint a sertésenyésztés, mely a szaporulat emelkedése miatt igen jövedelmezőnek bizonyult. A felesleges gabonát Adonyban vagy Dunaföldváron hajóra rakták és Pestre vagy Bécsbe szállították. 1920-tól kezdve a sertéshízlalást fokozták, mert egyre inkább a hízott sertés számított a „sláger exportcikknek”. Jól látható eltolódás figyelhető meg az értékesített cikkek szerkezetében a gabonaneműektől az állatállomány felé.

Több esetben a nemzetközi kereskedelembe is bekapcsolódott az uradalom. 1939-et megelőzően a hízott marhák könnyen vásárlóra találtak az olaszországi piacokon, de az irányított értékesítés nemcsak az árakat rögzítette, hanem megszüntette a gazdák kereskedői tevékenységét is.³¹ Csinquantin tengerit Stájerországba évenként május, június hónapokban szállítottak. A csinquantin kukoricatermelés Előszálláson spekulációs céllal történt. Az uradalom ősszel igyekezett felvásárolni a cselédség és a földművelő munkásság felesleges tengerijét. Ezzel a felvásárlással az volt a célja, hogy a cselédség a tengerijét apránként ne pazarolja el a földvári piacon. A pazarlás abból adódott, hogy a szállítás díja jelentősen letörte a helyi árakat. Ezért volt költségkímélő megoldás, hogy a fölvasárlással a cselédségnek nem kellett megfizetnie a földvári fuvart, és a dunaföldvári kukoricaár is felemelkedett 4 pengőre. A cselédség is jól járt, mert ezt a magasabb árat

³⁰ FML XI. 618. A zirci apátság előszállási uradalmának iratai. Zárszámadosok 1920–1940. A Zirci Apátság Előszállási Uradalmának rövid ismertető leírása.

³¹ FML XI–618. A zirci apátság előszállási uradalmának iratai 1726–1948. Zárszámadosok 1920–1940. Az előszállási uradalom jelentése az 1937–39-es gazdasági évről. Értékesítési viszonyok.(1940. január 1.)

kapta meg. A felvásárlás kárvallottjai a tengerivel spekuláló kereskedők voltak, mivel ők a dömpinggel szemben nem tudtak tenni semmit. Ráadásul nemcsak erőfölényével élt a nagybirtok, hanem jó kereskedőnek is bizonyult: a Stájerországban 12 pengős (!) áron értékesítette a megtermelt csinquantin kukoricatermését, és a külföldön szerzett bevételtöbbletből Dunaföldváron még évenként további 60-80 vagon román kukoricát tudott vásárolni a rend számára (Farkas, 1989: 254.).

A gazdasági prosperitás idején felhalmozott jövedelem megvédte az uradalmat a gazdasági válság hatásaitól. A termékértékesítésben ugyan nehézségek is adódtak, s bár szinte valamennyi termék ára zuhant, a gazdasági krízis ellenére is értékesítették azokat, és az uradalomnak így felesleges terméke nem maradt. Az uradalom a válság éveit alatt rugalmas gazdálkodásával, a helyzethez igazodó gazdaságpolitikával a húszas évek szintjén fenn tudta magát tartani. A válság leküzdése után mezőgazdasági termékkonjunktúra lépett fel. Ezt az előszállási gazdasági vezetés kihasználta, melyet az értékesítésekből származó bevételi adatok növekedése is igazolt.³²

A világháború közeledtével egyre inkább pangott a birkaüzlet, a juhok eladhatatlanok voltak. Az árrögzítés rövidesen minden termékre kiterjedt. A kiviteli tevékenység 1941-re erősen megcsappant, immáron a cél az ország belső szükségleteinek ellátása volt. Az igásökör-állomány felfrissítésére is ügyelt Hagyó-Kovács Gyula, így a szilaj marhákat Erdélyből vásárolta. Az országrész elcsatolása után ez a beszerzési csatorna megszűnt. Későbbiekben becsempészett magyar tinókat vásárolt a jószágkormányzó, sokat járta az országot, hogy a legjobb áron juthasson hozzá az állatokhoz. A tehenészet fejlesztése érdekében svájci bikákat importált a kokasdi és a selyemmajori kerületekbe. Érdekes kuriózum volt az uradalom életében Horthy Miklós kormányzó úr 1923-as látogatása, mikoris az előszállási ménesből három kancát is kiválasztott és megvásárolta őket a kenderesi ménes számára (Farkas, 1989: 240.). A Vatikánnal való jó kapcsolat ápolása érdekében egy ízben két fekete előszállási lóval és egy fekete hintóval tisztelgett a rend a Szent Atya előtt.

³² A főkönyvi számlák alapján 1933 és 1940 között az értékesítésből származó bevételek – saját számításaim szerint – 1,74-szeresükre nőttek. (1933: 2032853,15 pengő, 1940: 3534486,31 pengő, viszonyszám: 1,74)

3.6. AZ URADALOM JÖVEDELMEZŐSÉGÉNEK VIZSGÁLATA A PÉNZFORGALMI ADATOK TÜKRÉBEN

A Fejér Megyei Levéltárban fellelhető zirci apátság előszállási uradalmának rövid ismertető leírásában olvashatjuk a nagybirtok credóját: „az uradalom célvagyon, a magyar Ciszterci Tanítórend birtoka és jövedelme a Rend és iskoláinak fenntartására szolgál”. Ezt a jelszót kell szem előtt tartani, ha az előszállási uradalom jövedelmeinek alakulását vizsgáljuk. A bemutatásra kerülő számadatok is alátámasztják azt az elvet, melyet Hagyó-Kovács Gyula 28 éves eredményes jószágkormányzói tevékenysége ideje alatt végig követett: a rend megmaradása az előszállási uradalom létének függvénye. Másod-jószágkormányzói kinevezése után igyekezett a gazdálkodás szervezetének mihamarabbi átszervezését végrehajtani, ennek keretében Előszállást függetleníteni. A nagybirtok gazdálkodásában teljhatalmat kapott, felette csupán az apáti tanács állt, de minthogy az nem látott bele a gazdálkodás részleteibe (a jószágkormányzóság csak az éves zárszámadást és a pénztári főkönyvek másodpéldányait küldte meg az apátságnak), az önállóság megteremthette a független gazdálkodás sikerebb menetét. Természetesen az önállóság nagyobb felelősséget is igényelt, melynek az „ország első gazdája” minden pillanatban igyekezett is megfelelni (Erdős, 2009: 279.).

Elemzésem során rendelkezésemre állt az uradalom jövedelmeinek részletes kimutatása az 1920–1944-es időszakról (három megszakítással: az 1925–26-os, az 1930–32-es és az 1935–36-os zárszámadások és főkönyvi számlák és kimutatások hiányoztak a levéltári iratok közül).

A bethleni konszolidáció kezdeti inflációs politikájának hatásai jól nyomon követhetőek az uradalom pénzszámadási adatain is. (Az 1920–21-es gazdasági év tiszta jövedelme 12 079 korona volt, ezzel szemben az 1926–27-es gazdasági év 13 787 103 koronás jövedelmet mutatott.) Bár zajlott az uradalomban a modernizáció, a Hagyó-féle átszervezések is kezdték éreztetni hatásukat, az uradalom pénzszámadási egyenlege is csak a pengő bevezetése utáni években stabilizálódott. A jószágkormányzó visszaemlékezésében először az 1926–27-es gazdasági éveket említi így: „jövedelmileg nem voltak túl gyöngye évek”. Mindezek tükrében figyelmemet az uradalom levéltári forrásokkal feltárható utolsó 17 évére irányítottam, amikor már egységesen pengőben történtek a pénzügyi tranzakciók, számadások, kimutatások, és felvázoltam azokat a jellemzőket, melyek Előszállást az 1920-as és 1930-as években a legmodernebb és legjövedelmezőbb magyarországi nagybirtokok közé emelték.

11. táblázat. Az uradalom 1944. évi bevételeinek és kiadásainak alakulása az 1928. évi %-ában

	Bevétel		Az 1944. évi bevétel az 1928. évi %-ában		Kiadás		Az 1944. évi kiadás az 1928. évi %-ában
	1928	1944			1928	1944	
	pengőben				pengőben		
Szántóföldi termelés	942 947	2 844 563	302%	Közpénztári beadvány	998 525	3 470 828	348%
	27,1%	24,4%			38,0%	41,5%	
Dohány	64 650	245 411	380%	Szántóföldi termelés	214 650	580 412	270%
	1,9%	2,1%			8,2%	6,9%	
Földbér	57 077	17 322	30%	Állattenyésztés összesen	155 113	482 932	311%
	1,6%	0,1%			5,9%	5,8%	
Állattenyésztés összesen	1 541 120	5 174 414	336%	Adók	206 253	477 230	231%
	44,3%	44,4%			7,9%	5,7%	
Sertésenyésztés	698 842	3 104 581	444%	Építkezések, anyagok	242 261	536 165	221%
	20,1%	26,7%			9,2%	6,4%	
Tehenésztés	366 636	1 370 521	374%	Gépjavitó, gépek	82 183	559 004	680%
	10,5%	11,8%			3,1%	6,7%	
Juhászat	181 155	263 886	146%	Mezei vasút	183 194	15 413	8%
	5,2%	2,3%			7,0%	0,2%	
Erdésztés	45 501	121 803	268%	Malmok, üzemek	46 312	136 046	294%
	1,3%	1,0%			1,8%	1,6%	
Gőzmalom és egyéb üzemek	8 909	285 102	3200%	Tanügyiék, kegyúriák	34 939	114 163	327%
	0,3%	2,4%			1,3%	1,4%	
Pénztári maradvány és egyebek	885 883	3 205 117	362%	Munkabér, személyzet	254 183	1 164 276	458%
	25,4%	27,5%			9,7%	13,9%	
				Egyebek	209 428	832 581	398%
					8,0%	9,9%	
Összesen	3 481 438	11 648 320	335%	Összesen	2 627 040	8 369 051	319%
%	100,0%	100,0%		%	100,0%	100,0%	

Forrás: FML XI–618. A zirci apátság előszállási uradalmának iratai 1726–1948. Zárszámadások 1920–1940. Zárszámadások és leltárak 1940–1944. A ciszterci Rend zirci apátsága előszállási uradalmának zárszámadása 1927–28. és Zirci Apátság előszállási uradalma főkönyvi kivonat az 1943–44. gazdasági évről alapján, saját szerkesztés

Kutatásomban igyekeztem hasznosítani Bodrog György elemző munkáját (Bodrog 1966.), illetve az ott bemutatott szempontrendszert is. Az 1928-as és 1944-es pénzügyi-számadási adatok alapján az alábbi konklúziók fogalmazhatóak meg:

1. Az időszakban az uradalom jószágkormányozójának gazdaságfejlesztő tevékenysége alapvetően két irányban csúcsosodott ki: a szántóföldi művelés modernizálásában és a tehenésztés felfejlesztésében (Farkas, 2011a.). Ezt a bevételi és kiadási növekedési arányszámok (százalékok) is alátámasztják. Mindkét esetben az állattenyésztésnél találjuk a magasabb értékeket (336%-ot a 302%-kal szemben bevételi oldalon és 311%-ot a 270%-kal szemben a kiadási oldalon). Az ipari

növények közül a kender termelésére fordítottak nagyobb figyelmet, uradalmi haszna jelentős volt. A másik szembetűnően nagy növekedést a dohánybevételek mutatják, melynek nyilvánvaló oka, hogy a kapások vetésterületének növekedése mellett a dohány is egyre nagyobb területet foglalt el, és vált egyre jövedelmezőbb terménnyé.

2. A földbérletből származó bevételek csaknem kikerültek a bevételi források közül, ez annak is jele, hogy az uradalom telepítés céljából földleadásra kényszerült; illetve felismerték, hogy a gépesített műveléssel magasabb hozamokat képesek elérni, mintha a földek megművelését bérlőknek adták volna ki, akiknek csak a bérleti díj megfizetésére szolt volna a kötelezettségük.
3. Ha a vizsgált két év kiadás- és bevételstruktúráját (a tételek megoszlását) tekintjük, jelentős részt képviselnek a közpénztárban bennmaradt összegek. Ez a felelős gazdálkodás jele is, mely a gyakorlatban is igazolta a nagybirtok vezetését: a tartalékok tehették lehetővé, hogy az 1930-as évek elejének válság hatásait kisebb megrázkódtatásokkal átvészelve az előszállási uradalom.
4. Az állattenyésztés ágazatai közül láthatóan a sertésenyészet produkálta a legjelentősebb fejlődést (444%). Országosan is elismert volt az előszállási ló- és disznóállomány. A juhtenyésztés háttérbe kerülése pedig a korabeli agrárfejlődési trendek következménye volt.

Azt, hogy mekkorát fejlődött az állattenyésztés és az azzal kapcsolatos állathízlalás, megvilágítja az a körülmény, hogy a 3 632 000 pengős bevételből 2 300 000 pengő az állattenyésztésre és az állathízlalásra esik. A szántóföldi terményekre és a többi üzemágra összesen 1 300 000 pengő jutott (Farkas, 1989: 258.).

5. Az a tézis, miszerint „ipari tevékenységből Előszállítás nem szerzett jövedelmet” a két világháború időszakára egyáltalán nem állja meg a helyét. Az uradalom 1944-re a 20-as évek végi ipari termelését (a bevételi adatok tekintetében) a korábbi 32-szeresére növelte! Elég, ha csak a nagybirtok legjelentősebb ipari üzemeit említjük: a hercegfalvi malmot, a nagyvenyimi keményítő- és olajgyárat vagy a simontornyai szeszgyárat. Ezek együttesen az összes bevétel csupán 2,4%-át tették ki, de ez a szám már meghaladja a korábban fontos bevételi forrásnak számító juhászat (2,3%) részarányát. Az 1928-ban még 0,3%-ot kitevő ipari tevékenységből származó bevételek összbevételeken belül aránya 1944-re tehát számottevővé vált.
6. Az improduktív-produktív kiadások viszonylatában egyértelmű eltolódás figyelhető meg a termelés fejlesztésére fordított összegek javára. Bár az 1944-es év adata

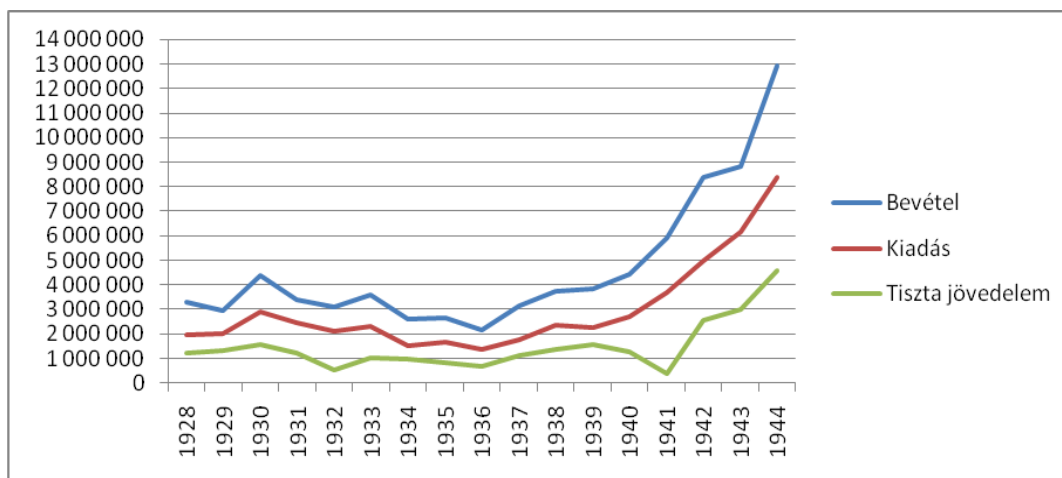
csalóka, és a fentieknek ellentmond, hogy az építkezések, anyagok kiadásai visszaestek, de ennek oka, hogy a világháború végéhez közeledve a kiadások jelentős része nem a további beruházások folytatására, hanem a háborús károk helyreállítására és a túlélésre fordítódott. (Jó példa erre a mezei vasút beruházás, mely 1934-re elkészült, utána már csak a karbantartására kellett költeni, mely már lényegesen kisebb megterhelést jelentett.) Érdekes az a tendencia is, hogy bár egyre több uradalmi iskola létesült, ráadásul megépült a budai, pécsi és a székesfehérvári gimnázium is, így azzal a feltételezéssel élhetnénk, hogy intézményfenntartásra 1928-as 27,6%-os jövedelemrésznel arányaiban a 30-as, 40-es években nagyobb összeg jutott. Ezzel szemben a valóság az, hogy az 1928-at követő évek átlaga 24,8% volt. Tehát, az intézményfenntartásra fordított összegek részaránya nemhogy nőtt, hanem némileg mérséklődött. (A csökkenés okai közt említhetjük, hogy a háborús időszakban nyilvánvalóan a tiszta jövedelem felhasználása más igények szerint alakult, mint békeidőben.)

7. A közpénztári beadványok köre a kiadásszerkezetben mindvégig a legnagyobb tétel volt, a megközelítően 40%-os részarányával. A zirci központi pénztár 1942–43. évi bevételeinek összege 2 363 630 pengő volt, melyből az előszállási uradalom beadványa 1 672 468 pengő volt, az uradalom tiszta jövedelmeinek 53,3%-a. A Zircre beadottak magas értéke – mely 1943-ban az apátság bevételeinek 71%-át tette ki³³ – valóban szemléletesen mutatja mennyire támaszkodott a rend Előszállás jövedelmeire.
8. Az adatokból kitűnik, hogy a bevételek (335%) nagyobb arányban nőttek, mint a kiadások (319%), ennek következtében a tiszta jövedelem még nagyobb arányban (az 1944. évi az 1928. évi százalékában 375%-ra) gyarapodott.³⁴ Összegezve elmondható, hogy ezek a pénzforgalmi adatok is igazolják azt a korabeli vélekedést, hogy a 30-as évekre az uradalom megszűnt „Nagy Magyar Ugar” lenni és megindult az intenzív gazdálkodás útján (Farkas, 1989: 243.).

³³ FML XI–618. A zirci apátság előszállási uradalmának iratai 1726–1948. Zárszámadások és leltárak 1940–1944. Zirci káptalani beszámoló 1942/43 (1943. október 25.) és Zirci Apátság előszállási uradalma Zárószámadás 1942–43. gazdasági év közpénztári beadványok részletezése alapján számolva

³⁴ 1215803 pengőről 4555415 pengőre emelkedett.

A fejezet zárásaképpen megvizsgálom az uradalom bevételeinek, kiadásainak és tiszta jövedelmének³⁵ 1928 és 1944 közötti alakulását. A következő ábrán megfigyelhető az exponenciális trend, mely az adatok idősoros alakulását jellemzi. Szembetűnő, hogy a bevételek minden esztendőben meghaladták a kiadások szintjét, mely a szigorú pénzügyi tervezés eredménye. Az idősor első tizenhárom évében az adatok nem mutatnak nagy szóródást, csak a háborúba való belépés következtében fokozódó infláció révén ugranak meg jelentősen a pénzforgalmi adatok. 1940-es bázison számolva a növekedés a bevételek esetén 294%, a kiadásoknál 310%, míg a tiszta jövedelem is az utolsó háború előtti év 268%-ára emelkedett 1944-re. (Természetesen a növekményt nem csak a pénzromlás okozza, hanem a háborús konjunktúra is). A gazdasági tevékenységből származó tiszta jövedelem a vizsgált 17 évben végig az 1 millió pengős szint körül ingadozik, mely elegendőnek bizonyult a rendi szükségletek finanszírozására. Kivételt csupán az 1931–32-es gazdasági év képezte, amikor a gazdasági krízis a recessziótól eleddig érintetlen uradalom gazdálkodását is elérte. A visszaesés nem volt túl jelentős, mert a következő 1932–33-as gazdasági év egyike lett Előszállás legjobb éveinek (Hagyó-Kovács Memoár).

2. ábra. A bevételi, kiadási adatok és a tiszta jövedelem alakulása 1928 és 1944 között

Forrás: FML XI–618. A zirci apátság előszállási uradalmának iratai 1726–1948. Zársszámadások 1920–1944.

³⁵ Az előszállási uradalom zársszámadási eredményeinek táblázatos kimutatása alapján a tiszta jövedelem az adott gazdasági év vagyongyarapodásának vagy vagyonsökkenésének és pénzzámadási többletének különbsége.

3.7. AZ URADALOM FELBOMLÁSA ÉS UTÓÉLETE

Bár a háború viharai (az orosz és német csapatok fosztogatásai) megviselték Előszállás üzemegységeit, és a jószágigazgatónak is megtiltották, hogy visszatérjen Előszállásra, Hagyó-Kovács Gyula úgy vélte, ismerve a nemzeti kormány földrendeletét, hogy képes lesz 400 holdnyit a rend számára megmenteni (Farkas, 1981: 385.). Igyekezett a rend pénzügyi tartalékait úgy befektetni, hogy azok – az infláció ellenére – a lehető legkevésbé veszítsenek értékükből. Vagyonuk nagy részét így dollárban, fontban és svájci frankban tartotta Hagyó-Kovács, várva a pillanatot, mikor ismét értékálló fizetőeszköze lesz az országnak.

Az előszállási nagybirtok újraéledésére a továbbiakban nem kerülhetett sor, mert az 1945. évi földreform során Előszálláson is végrehajtották a tagosítást, így az uradalom nem maradhatott fenn. Több mint 12 ezer hold uradalmi földet osztottak fel az agrárszegénységnek, melynek eredményeként szinte valamennyi gazdasági cseléd önálló gazdává vált.³⁶ 1945. augusztus 13-án döntöttek két állami mintabirtok kijelöléséről Előszálláson 700, Hercegfalván 500 kh területen. Végül a ciszterci rendnek Előszálláson 240 hold maradt kezelésében (Farkas, 1981: 390.). De a szerzetesrend sem élte sokkal túl nagybirtoka megszűnését: az 1950. szeptember 7-ei rendelet jogilag is lehetetlenné tette működésüket (Farkas, 1982: 67.).

A földreform kialakította viszonyok nehezen szilárdultak meg. Földműves-szövetkezetek szerveződtek, majd 1950-ben Előszálláson is elérkezettnek látták az időt a mezőgazdaság szocialista átszervezésére. Megalakult a Szabadság Tsz, emellett még három szövetkezetet szerveztek a községben: a Kossuth Tsz-t 182 taggal, az Új Élet Tsz-t 156 taggal és a Rákóczit 86 taggal. A legjelentősebb mezőgazdasági üzem azonban az „állami mintagazdaság lett”, amely az uradalom gazdasági épületeit és felszerelését is magáénak tudhatta. Az egykori híres előszállási uradalmi állattenyésztése az állami gazdaság keretei közt folyt tovább (Farkas, 1981: 395.).

³⁶ Teller Ferenc nem tartotta helyesnek az apró birtokok kialakítását, mivel szerinte nem minden egyes földhöz jutott személy volt alkalmas annak megművelésére. (Interjú Teller Ferencsel, Előszállás nagyközség díszpolgárával 2012. január 25-én.)

4. ÖSSZEGZÉS

A zirci apátság előszállási uradalmának a két világháború közötti prosperálásának és eredményes gazdálkodásának egyik legfőbb letéteményese a nagybirtok jószágigazgatója, Hagyó-Kovács Gyula volt. Tevékenysége három évtizedet ölelt fel, mely időszakban az eléggé elmaradott, a hagyományos gazdálkodási formákon álló üzemvitelt modern alapokra helyezte, a vizsgált kor végén a Ciszterci Rend nagybirtoka az ország egyik legmodernebb nagyüzemévé vált, mely évente 1 millió pengős tiszta jövedelmet tudhatott magáénak.

Békefi Remig apát már 1912-ben legfontosabb céljának a zirci kezelésben lévő intézmények (középiskolák, rendházak) állapotának feljavítását jelölte meg és alapozva legnagyobb egybefüggő (31262 kataszteri hold) földbirtokának jövedelemére további intézményi bővítést is kívánt elérni. Modern, mindenekelőtt a rend érdekeit és igényeit biztosító nagybirtoküzem kialakítását szorgalmazta, mely bár alapvetően nem piacorientált, de képes jövedelmező gazdasági kapcsolatok és többletbevételt eredményező gazdálkodás folytatására.

Az uradalom sikereihez nagyban hozzájárult a függetlenített gazdálkodás, és olyan modernizációs lépések, melyekkel hosszú távon biztosíthatóak voltak a növekvő rendi kiadások. A jószágigazgató konzervatív üzemvezetése, miszerint csak a belső felhalmozásból keletkező többlet lehet a forrása az uradalmi modernizációnak, eredményre vezetett. Ritka esetben fordulhatott elő, hogy az uradalom gazdasági vezetése tervei megvalósításhoz hitelt vett fel. Egyik ilyen kivétel volt: a pécsi gimnázium építkezése (Hagyó-Kovács Memoár). Igyekeztek ipari érdekeltségekbe (simontornyai szeszgyár, dunaföldvári kendergyár) is bekapcsolódni, melyektől joggal remélték a beruházások gyors megtérülését és a nyereséges működést. A nyereséges gazdálkodáshoz a profit visszaforgatása tehát elegendőnek bizonyult, a nagybirtok termelő tevékenysége egyre diverzifikáltabb lett, egyre több termékét tudta a külföldi piacokon is értékesíteni. Gépparkja a korszak végére a legjobban felszereltek közé tartozott. A céltudatos vezetésnek meglett a pénzügyi eredménye is, s az így keletkező jövedelmi többleteket a rend fenntartására vagy az építkezések finanszírozására fordíthatták.

A bevezetőben feltett kérdésre keresve a választ, a Fejér Megyei Levéltár releváns iratanyagának áttanulmányozása után arra a következtetésre jutottam, hogy a nagybirtok rentábilis (az országban a mezőhegyesi nagyüzem után második legjobban jövedelmező) gazdálkodásának hátterében Hagyó-Kovács Gyulának, az „ország első gazdájának” kiváló

üzemszervező munkája és az ennek eredményeképpen létrejövő tőkés mezőgazdasági üzemforma állt. Egy vertikális nagyüzem épült ki a rend kezelésében, mely a II. világháború kezdetére elérte, hogy minden egyes terméke feldolgozva jelent meg a piacokon.

A pénzügyi szempontból sikeres gazdálkodás mellett Hagyó-Kovács Gyula az uradalmon belül is igyekezett enyhíteni a szociális feszültségeket. Segítette a paraszti származású gyermekek oktatását, 1942-ben az uradalomban alapítványt hozott létre 140 ezer pengős összeggel. Ennek éves kamatát 10 cseléd gyermek közép- és felsőszintű taníttatásának támogatására fordították (Farkas, 1989: 261.). A gazdatisztek és más vezető beosztású dolgozók gyermekeit is tanulmányi segélyben részesítette (Reichardtne Kovács 1999.). Komoly eredményének tartotta, hogy miután megvizsgálta 64 nagy- és középbirtok cselédfizetését, a legnagyobb cselédbért fizető Weiss Manfréd derekegyházi birtoka után a második legmagasabb cselédbért az előszállási uradalom fizette (Farkas, 1989: 270.).

Az előszállási uradalom 1918 utáni fejlődése valóban egy sikeres korszak a rend és a nagybirtok történetében, mely 1945-ben, a földosztással ért véget.

Egyetértek T. Mérey Klára azon megállapításával, hogy az uradalomtörténet-írás eddigi eredményei joggal hívják fel a figyelmet a társadalmi- és gazdaságtörténeti szempontú megközelítési módokban rejlő sokszínűsége,³⁷ melyek közül én – elsősorban – a gazdasági látásmódot képviselhetem. Az előszállási nagybirtok egyik specifikuma abban állt, hogy bár a tőkés üzemszervezet elérésére törekedett, de mindvégig szem előtt kellett tartania, hogy „a Ciszterci Rend fennmaradása, léte Előszállás jövedelmezőségétől függött” (Farkas, 1981: 370.).

³⁷ http://old.vmmk.hu/hkszk/konf19942002/WWW/1996_tata/0014.htm (Utolsó letöltés: 2012. március 24.)

Források

I. Fejér Megyei Levéltár (FML)

1. FML XI-618. A zirci apátság előszállási uradalmának iratai 1726–1948.

- a. A zirci apátság előszállási uradalmának iratai 1726–1948. Zárszámadások és leltárak 1940-1944. Az előszállási uradalom gazdasági jelentése az 1943–44-es gazdasági évekről. (1944. október 28.)
- b. A zirci apátság előszállási uradalmának iratai 1726–1948. Zárszámadások és leltárak 1940-1944. Zirci káptalani beszámoló 1942/43 (1943. október 25.)
- c. A zirci apátság előszállási uradalmának iratai 1726–1948. Zárszámadások 1920-1940. Zárszámadások és leltárak 1940-1944. Az előszállási uradalom gazdasági jelentése az 1914-18-es gazdasági évekről. (1918. augusztus)
- d. A zirci apátság előszállási uradalmának iratai 1726–1948. Zárszámadások 1920-1940. Az előszállási uradalom gazdasági jelentése az 1933-34-es gazdasági évekről. (1934. október 23.)
- e. A zirci apátság előszállási uradalmának iratai 1726–1948. Zárszámadások 1920-1940. Kísérőlevél az 1929-30. évi gazdasági jelentéshez, (1932. március 26.)
- f. A zirci apátság előszállási uradalmának iratai 1726–1948. Zárszámadások 1920–1940. Az előszállási uradalom jelentése az 1937–39-es gazdasági évről. (1940. január 1.)
- g. A zirci apátság előszállási uradalmának iratai 1726–1948. Zárszámadások 1920–1940. Az előszállási uradalom jelentése az 1923–24-es gazdasági évről. (1924. október 25.)
- h. A zirci apátság előszállási uradalmának iratai 1726–1948. Uradalom területének megoszlása művelési ágak szerint 1904–1948.
- i. A zirci apátság előszállási uradalmának iratai 1726–1948. Zárszámadások 1920-1940. Az előszállási uradalom állatállományának összegzése 1924. VII. 1-jén és 1939. VI. 30-án.
- j. A zirci apátság előszállási uradalmának iratai 1726–1948. Zárszámadások 1920–1940. Zárszámadások és leltárak 1940–1944. Főkönyvi kivonatok 1928–1944
- k. Kísérőlevél az 1929-30. évi gazdasági jelentéshez, (1932. március 26.)

2. FML 5. Hagyó Kovács Gyula uradalmi jószágkormányzó iratai 1870–1947.

- a. Uradalmi ügyek 1917–1947.
- b. A Zirci Apátság Előszállási Uradalmának rövid ismertető leírása (1940. november 15.)

3. FML Kézirattár:

Hagyó-Kovács Gyula 1958: Harminc esztendő Előszállásán, 1914–1944 (1945).

FML Kézirattár, ltsz. 465.

II. Interjú

II. Interjú Teller Ferencsel, Előszállás nagyközség díszpolgárával 2012. január 25-én, készítette Péter Zoltán. (A szerző tulajdonában).

IRODALOMJEGYZÉK

- Bodrog Gy. (1966): A tőkés gazdálkodás kialakulása az előszállási uradalomban. *Agrártörténeti Szemle*, 8. 4. 502–546.
- Erdős F. (szerk.) (1989): *Mezőfalva története*. Mezőfalva.
- Erdős L. (2009): Emlékezés Hagyó-Kovács Gyulára, a zirci apátság előszállási jószágkormányzójára. In: Guitman B. (szerk.): *A ciszterci rend Magyarországon és Közép-Európában*. Piliscsaba, 376–380.
- Farkas G. (1981): Előszállás In: Farkas Gábor (szerk.): *Fejér megyei történeti évkönyv 15*. Székesfehérvár. 337–399.
- Farkas G. (1982): Az előszállási uradalom igazgatása (1920–1945). *Levéltári szemle* 32. 1. 57–68.
- Farkas G. (1984): A tőkés nagybirtok irányításának néhány kérdése az előszállási uradalomban, 1800–1914. *Levéltári Szemle* 34. 1–3. 85–108.
- Farkas G. (1989): Hagyó-Kovács Gyula: Harminc esztendő Előszálláson. *Agrártörténeti szemle* 31. 1–4. 228–273.
- Farkas G. (2011a): A Zirci Apátság előszállási uradalma, III. rész, 1896–1938. *Alba Regia. A Szent István Király Múzeum évkönyve*. (Kézirat megjelenés alatt.)
- Farkas G. (2011b): A Zirci Apátság előszállási uradalma, IV. rész, 1938–1945. *Alba Regia. A Szent István Király Múzeum évkönyve*. (Kézirat megjelenés alatt.)
- Fülöp É. M. (1997): Az uradalomtörténeti monográfiák historiográfiája a magyar történetírásban. In: ifj. Gyüsi L. (szerk.): *Helyismereti Könyvtárak III. Országos Tanácskozása Tata, 1996. július 17–19*. Szentendre. Lásd még: http://old.vmmk.hu/hksz/konf19942002/WWW/1996_tata/0014.htm (Utolsó letöltés: 2012. március 24.)
- Für L. (1969): *A csákvári uradalom a tőkés gazdálkodás útján 1870–1914*. Budapest.
- Hetényi I. (1985): Ercsi. In: Farkas G. (szerk.): *Fejér megyei történeti évkönyv 16*. Székesfehérvár. 69–128.
- Kaposi Z. (2001): A magyarországi uradalmi rendszer változásai a XVIII–XX. században. *Agrártörténeti Szemle* 43. 1–2. 239–260.
- Kaposi Z. (2002): *Magyarország gazdaságtörténete, 1700–2000*. Budapest.
- Reichardt E. Kovács E. (1999): *Az előszállási uradalom története*. (Szakdolgozat) Janus Pannonius Tudományegyetem, Pécs.

- Süveges Z. (2006): A Zirci Apátság előszállási uradalmának gazdaságtörténetéhez. *Honismeret*, 34. 4. 68–72. Lásd még: <http://users.atw.hu/eloszallas/zirc.html> (Utolsó letöltés: 2012. január 26.)
- Szabad Gy. (1957): *A tatái és gesztesi Eszterházy-uradalom áttérése a robotrendszerrel a tőkés gazdálkodásra*. Budapest.
- Szuhay M. (1998): A magyar mezőgazdaság a két világháború között 1919–1945. In: Gunst P. (szerk.): *A magyar agrártársadalom a jobbágyság felszabadulásától napjainkig*. Budapest, 209–229.
- Tóth T. (1977): *Nagybirtoktól a nagyüzemig*. Budapest.

MELLÉKLETEK

MELLÉKLETEK JEGYZÉKE

- 1. MELLÉKLET. ÁLLATÁLLOMÁNY ÖSSZEÍRÁS AZ 1930–31. GAZDASÁGI ÉVBŐL**
- 2. MELLÉKLET. A MEGMŰVELT FÖLDEK TERÜLETÉNEK MEGOSZLÁSA 1930–31.**
GAZDASÁGI ÉVBEN
- 3. MELLÉKLET. PÉNZ- ÉS VAGYONSZÁMADÁS AZ 1943–1944-ES GAZDASÁGI ÉVBŐL**
- 4. MELLÉKLET. VÁLTÓ A JÓSZÁGKORMÁNYZÓ ALÁÍRÁSÁVAL**
- 5. MELLÉKLET. AZ ELŐSZÁLLÁSI URADALOM ÁLLATÁLLOMÁNYÁNAK ÖSSZEGZÉSE AZ**
1924-ES ÉS AZ 1939-ES ÉVEKBEN
- 6. MELLÉKLET. ÉRTÉKPAPÍR KIMUTATÁS 1942-BŐL**
- 7. MELLÉKLET. HAGYÓ-KOVÁCS GYULA PORTRÉJA ÉS EMLÉKTÁBLÁJA**
- 8. MELLÉKLET. ZÁRSZÁMADÁSI EREDMÉNYEK**
- 9. MELLÉKLET. PÉNZTÁRI FŐKÖNYVI KIVONAT (BEVÉTELEK) 1942-BŐL**
- 10. MELLÉKLET. PÉNZTÁRI FŐKÖNYVI KIVONAT (KIADÁSOK) 1939-BŐL**
- 11. MELLÉKLET. AZ ELŐSZÁLLÁSI KASTÉLY ÉS A MAGTÁR**
- 12. MELLÉKLET. NYÚL JÓZSEF RAJZA AZ ELŐSZÁLLÁSI (KÖZPONTI) KERÜLETRŐL**

1. MELLÉKLET. ÁLLATÁLLOMÁNY-ÖSSZEÍRÁS AZ 1930–31. GAZDASÁGI ÉVBŐL

1930-31 *opossums*

Tierart	2. Jg. Körper- Länge	3. Jg. Körper- Länge	4. Jg. Körper- Länge	Jahreszeit				Geb. Jahr	Geb. Monat	Geb. Tag	1. Jg. Produktionsmerkmale			Geb. Jahr	Geb. Monat	Geb. Tag	Geb. Jahr	Geb. Monat	Geb. Tag								
				Vorwintern		Sommer					Geb. Jahr	Geb. Monat	Geb. Tag														
				Geb. Jahr	Geb. Monat	Geb. Tag	Geb. Jahr							Geb. Jahr	Geb. Monat	Geb. Tag											
Murmel	61	27.05	49.21	3.28	68.7.62	2.45	36.09	0.42.9	0.62.9	1.02.9	0.56.6	2.1.10															
Reithörnchen	63	34.31	52.9.31	4.02	67.6.16	3.00	28.11	0.12.8	0.65.8	1.44.3	0.51.5	2.2.10															
Langschwanzmaus	59	32.15	43.12.5	4.22	58.1.8.0	3.26	27.57	0.15.3	1.06.5	1.31.5	0.79.4	2.5.11															
Winkelschwanzmaus	64	32.26	46.9.20	4.22	62.3.31	3.64	24.32	0.09.6	0.52.4	1.1.1.5	0.39.5	2.3.11															
Mittelmaus	42	28.30	36.11.10	3.25	47.6.4.4	2.49	36.04	0.42.1	1.9.8.3	0.76.8	1.50.3	3.4.12															
Flussmaus	60	33.22	4.05.72	4.32	56.3.11	3.54	25.38	0.35.5	0.79.8	1.40.0	0.57.6	2.5.11															
Wanderratte	45	34.22	44.9.31	3.46	58.5.25	2.63	34.17	0.27.3	0.79.2	1.02.2	0.60.1	2.0.11															
Langschwanzmaus	72	33.70	52.7.01	4.10	79.5.6.3	3.05	29.50	0.69.7	1.33.0	1.11.7	0.92.2	3.11.11															
Baummaus	39	34.29	24.3.12	5.55	34.5.17	3.93	22.25	0.22.1	0.63.8	1.7.3.9	0.44.9	2.5.12															
Mittelmaus	52	32.21	42.2.26	3.36	56.3.31	2.97	30.17	0.47.0	0.82.7	0.94.3	0.62.0	2.2.11															
Wanderratte	61	34.34	55.9.16	3.41	72.9.19	2.82	34.31	0.36.1	1.01.8	1.02.0	0.78.1	2.3.11															
Wanderratte	62.3	32.30	49.5.31	4.06	66.2.8.32	3.03	29.04	0.36.0	0.93.2	1.21.5	0.69.7	2.5.11															

Reithörnchen
geb. 1.1.10

Forrás: FML XI-618. A zirci apátság előszállási uradalmának iratai 1726–1948. Zárszámadások 1920–1940.

2. MELLÉKLET. A MEGMŰVELT FÖLDEK TERÜLETÉNEK MEGOSZLÁSA 1930–31. GAZDASÁGI ÉVBEN

[illegible]

Forrás: FML XI–618. A zirci apátság előzállási uradalmának iratai 1726–1948. Uradalom területének megoszlása művelési ágak szerint 1904–1948.

3. MELLÉKLET. PÉNZ- ÉS VAGYONSZÁMADÁS AZ 1943–1944-ES GAZDASÁGI ÉVBŐL

Az Előszállási Uradalom 1943-44. gazd. évi			
zárszámadása.			
a./Pénzszámadás.	Követelés	Tartozás	
Közpénztári beadvány	3.470,827.80 P		
Kegyuri kiadások	76,522.99 "		
Olajgyár felé		101,945.18 P	
Malomtól	285,726.63 "		
Összesen:	3.833,077.42 P	101,945.18 P	
Le:Tartozás	101,945.18 "		
Marad:Követelés	3.731,132.24 P		
b./Vagyonszámadás.	Év elején	Év végén	
Földtőke	10.233,513.84 P	10.233,513.84 P	
Épületek	2.456,761.80 "	2.543,846.40 "	
Értékbeírások gépleltár	1.144,537.00 "	1.060,679.00 "	
Kiseb gépleltár	1.045,414.55 "	1.131,196.15 "	
Előleltár	10.897,285.70 "	10.488,774.88 "	
Anyagleltár	1.932,838.73 "	1.636,146.41 "	
MAV beruházás	464,000.00 "	464,000.00 "	
Készpénz-tőke	2.309,463.41 "	4,511,868.38 "	
Összesen:	30.983,815.03 P	32.070,025.06 P	
Le:éveleji érték		30.983,815.03 "	
Marad:Tőkenövekedés		1.086,210.03 P	
c./Összevetés.	Követelés	Tőkenövekedés	
	3.731,132.24 P	1.086,210.03 "	
Tisztaj ö v e d e l e m:	4.817,342.27 P		
x x x x x x x x			
Előszállási kezelési jövedelmi források tisztajövedelme:			
Mező- és erdőgazdaság:		4.795,725.18 P	
Ipari üzemek:			
Olajgyár	274,537.59 P		
Malom Hf	28,136.08 "		
Malom St	6,359.27 "		
Szeszgyár	12,754.24 "	322,287.18 "	
Bérgételek:			
Előszálláson és	270.58 P		
Hercegfalván	1,733.00 "	2,003.58 "	
Simontornyan			
Összesen:		5,120,015.94 P	
Előszállítás. 1945. június 6.			

Forrás: FML XI-618. A zirci apátság előszállási uradalmának iratai 1726–1948. Zárszámadások és leltárak 1940–1944.

4. MELLÉKLET. VÁLTÓ A JÓSZÁGKORMÁNYZÓ ALÁÍRÁSÁVAL

26829 DECEMBER 1

Budapest 1943. augusztus hó 28. ~~26829~~ 26829

1943. december hó 1-én összesen Ön ezen váltó

váltónál fogva rendelet 10

Meggyenőtettem a váltó pénzügyi

értéke legyen számolásra tudósítva

Hagyó Kovács Gyula

fizetendő

Budapest a

RESZVENYVÉNYKÖZÖSSÉG

V. Dorottya-utca 2.

ZIRCI APÁTSÁG

előszállási uradalom

Hagyó Kovács Gyula

M. Kir. Állami nyomda Budapest 1942 — 5216

Forrás: FML 5. Hagyó Kovács Gyula uradalmi jószágkormányzó iratai 1870–1947. Uradalmi ügyek 1917–1947.

Az Előszállási Utakalomban állatállományának													
összege: 1924. VII. 1-én és 1939. VI. 30-án.													
Megnevezés		Részletek				Fajta összege				Faj összege			
		1924. VII. 1.	1939. VI. 30.	+	-	1924. VII. 1.	1939. VI. 30.	+	-	1924. VII. 1.	1939. VI. 30.	+	-
Ló	Mén	Mén	48	32	16								
		Kanca	126	112	14								
		Férfelt Összesen	12	13	1								
	Gyomán	Mén	30	36	6								
		Kanca	186	263	77								
Férfelt Összesen		130	188	58									
Összesen													
Kisvasasmarka	Ökör	Férfelt	742	902	160								
		Kanca	327	33	294								
		Összesen											
	Hízó	Férfelt	-	244	244								
		Kanca	-	39	39								
		Összesen											
	Kisvasasmarka	Kisvasasmarka	173	167	6								
		Férfelt	469	945	476								
		Hízó	539	849	310								
		Kisvasasmarka	433	567	134								
		Összesen											
	Férfelt	Kisvasasmarka	76	41	35								
		Férfelt	159	133	26								
		Hízó	175	141	34								
		Kisvasasmarka	194	306	112								
Összesen													
Férfelt	Kisvasasmarka	405	221	184									
	Férfelt	8567	8428	139									
	Hízó	4577	4040	537									
	Összesen												
Férfelt	Kisvasasmarka	630	816	186									
	Férfelt	2307	2552	245									
	Hízó	2354	3380	1026									
	Összesen	831	2753	1922									
Férfelt	Kisvasasmarka	81.190kg	348.830kg	-									
	Összesen												
Férfelt	Kisvasasmarka												
	Összesen												
Férfelt	Kisvasasmarka												
	Összesen												
Férfelt	Kisvasasmarka												
	Összesen												
Férfelt	Kisvasasmarka												
	Összesen												
Férfelt	Kisvasasmarka												
	Összesen												
Férfelt	Kisvasasmarka												
	Összesen												
Férfelt	Kisvasasmarka												

V

6. MELLÉKLET. ÉRTÉKPAPÍR KIMUTATÁS 1942-BŐL

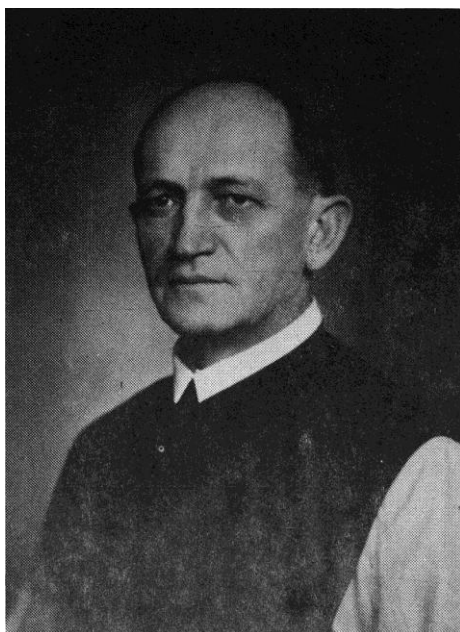
K i m u t a t á s					
az előszállási uradalom kezelésében levő értékpapírokról.					
Vétel ideje.	Letét helye.	Áz értékpapír címe.	Mé- rték. szám.	Darab- szám.	Kifizetett összeg. P.
1935. XI. 8.	K.	Gazdák Ártékesítő Szövetkezete	50	100	5000.—
1941. II. 10.	H.B.	Dunaföldvári Kendergyár R.T.	1000	252	252000.—
1941. VII. 1.	H.B.	Margit Ózmalom Ipari és Kereskedelmi R.T.	50	1600	80000.—
- -	K.	Olajmag Ártékesítő Szövetkezete	20	8	160.—
- -	-	Fejérmegyei Köszjóléti Szövetkezete	2	150	300.—
1940. III. 5.	M.B.	Magyar Bauxitbánya R.T.	100	2250	226291.97
1934	St.G.	Igari Tejszövetkezete	50	1	50.50
1940. III. 11.	K.	Gazdasági Termelői Szövetkezete	2	7500	15000.—
1939. VII.	H.B.	Dunavideki Kereskedelmi és Ipari R.T.	25	610	36082.21
- -	K.	Magyar Mezőgazdák Szövetkezete	20	114	2280.—
1941. VII.	K.	"	20	49	980.—
1940. XI.	H.B.	Hungária Egyesült Gőzmalomok R.T.	15	10000	400800.—
1941. IV. 28.	K.B.	Salgótarjáni Kőszénbánya R.T.	30	10000	465495.—
1942. II.	K.B.	Rimamuráry-Salgótarjáni Vasmű R.T.	50	2000.02	368322.70
1942. III. 5.	H.B.	Magyar Általános Hitelbank	50	4000	405510.—
1941. V.	-	Székesfehérvári Egyházmegyei Takarékpénztár R.T.	50	100	5200.—
Összesen:					2.263472.38

Rövidítések:
K.= Előszállási Uradalom kasszája
H.B.= Magyar Általános Hitelbank
M.B.= Magyar Bank
St.G.= Simontornyai Gazdaság
K.B.= Pesti Magyar Kereskedelmi Bank

Előszállás, 1942. március 20. *Styria*
S z á m v e v ő

Forrás: FML 5. Hagyó Kovács Gyula uradalmi jószágkormányzó iratai 1870–1947. Uradalmi ügyek 1917–1947.

7. MELLÉKLET. HAGYÓ-KOVÁCS GYULA PORTRÉJA ÉS EMLÉKTÁBLÁJA

Forrás: Az előszállási kastély homlokzatáról – saját készítés

Forrás: Erdős 1989: Mellékletek.

11. MELLÉKLET. AZ ELŐSZÁLLÁSI KASTÉLY ÉS A MAGTÁR

Forrás: Saját készítésű fotók Előszállásról

12. MELLÉKLET. NYÚL JÓZSEF RAJZA AZ ELŐSZÁLLÁSI (KÖZPONTI) KERÜLETRŐL

Forrás: Előszállás Nagyközség Önkormányzata – saját készítésű fotó